

Economisch-Statistische Berichten

Begrensd concentratie

★

Drs. M. C. Verburg en Ir. J. G. Snip
Economische waardebeplng
van havenprojecten

★

Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk
Televisie-onderwijs in de
Verenigde Staten

★

J. B. Booij
Levensverzekering in 1957

★

Drs. H. Kieft
Bedrijfsuitkomsten van de
„nationale boerderij”

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

43e JAARGANG

No. 2126

WOENSDAG 2 APRIL 1958

**COLLECTIEVE
PENSIOEN-VERZEKERING**

H. BRONS Jr
MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON 11 19 80*

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM

Spuistraat 172

Amsterdam

KAS-ASSOCIATIE N.V.

Safeloketten

BETALEN · BEWAREN · BEHEREN

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

R. Mees & Zoonen
Bankiers en
Assurantie-makelaars

Rotterdam

Amsterdam - 's-Gravenhage,
Delft - Schiedam - Vlaardingen
Alblasserdam

**Beheer en administratie
van vermogens
Executele en bewind-
voering**

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**

Uitgave van het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-W.
Telefoon redactie: K 1800-52939. Administratie: K 1800-
38040. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam. Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-W.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar. (België en Luxemburg B. fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van het kalenderjaar.

Losse nummers 75 ct.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Bijkantoor
Westzeedijk, Rotterdam-W.

Advertenties. Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon
69300, toestel 1 of 3).

Advertentie-tarief f. 0,30 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,60 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgave van
redenen te weigeren.

Begrensde concentratie

In verband met de komende Euromarkt hebben economische deskundigen¹⁾ gewezen op de noodzaak van concentratie van kleine ondernemingen. Het is niet de eerste maal dat dergelijke uitspraken zijn gedaan. Niemand minder dan Karl Marx heeft zich een eeuw geleden met het probleem der concentratie beziggehouden. Ook hij kwam tot de slotsom dat het bedrijfsleven noodzakelijkerwijs met aldoor grotere produktie-eenheden zou moeten werken. Zijn voorspelling is niet uitgekomen.

Naast mammoetondernemingen is overal ter wereld, waar het vrije initiatief en de ondernemingsgewijze produktie bleven gehandhaafd, een plaats voor het kleine en zelfs voor het zeer kleine bedrijf gebleven. Men verklaarde het falen van Marx' voorspelling in hoofdzaak op economische gronden. Wetten van meeropbrengsten en optimumtheorieën werden opgebouwd. Men vergat daarbij dat de grote onderneming in de eerste plaats een organisatievraagstuk is. Het verdient dan ook alle aandacht om de grootte van de organisatie van dit gezichtspunt uit te bezien.

Prof. Boulding²⁾, hoogleraar in de economie aan de universiteit van Michigan, heeft naar mijn smaak een goede greep in die richting gedaan door de organisatie — zoals het woord reeds aangeeft — organisch te beschouwen en een vergelijking te treffen met de biologie. Hoe groter het dier, hoe logger het wordt. Het is geen wonder dat de blauwe walvis, het grootste dier, dat wij vandaag kennen, alleen in de zee kan leven. Naarmate zij groeit wordt ook de door mensen opgebouwde organisatie te log, ontstaan er moeilijkheden in de communicatie van hoog tot laag en omgekeerd, is er niet meer voldoende soepelheid in het werk, kan de individuele mens zich niet meer ontplooiën en ontstaat een bureaucratie.

Wat zijn nu eigenlijk de zwakheden van grote organisaties? Prof. Boulding noemt de twee voornaamste. In de eerste plaats de moeilijke interne communicatie, vooral wanneer de grote organisatie met tegenwind te kampen heeft. In de tweede plaats de geringe loyaliteit van de medewerkers, een gevolg van de omstandigheid dat het aantal topfuncties in de grote organisatie zeer gering is. Het is

wel merkwaardig dat beide factoren sterk in de menselijke sfeer liggen. De communicatie is één zeer moeilijk probleem in de in omvang groeiende organisatie. Zij levert reeds moeilijkheden op wanneer de kleine onderneming met drie lagen van werkers (arbeiders, bazen en directie), door de toeneming van de spanwijdte van het gezag, over moet gaan tot het inschuiven van een vierde laag, namelijk die van de chefs, tussen de bazen en de directie. Hoe meer trappen in de bedrijfsleiding hoe fijner de zeef bij elk van de trappen. Daarom wordt de door de hoogste bedrijfsleiding uitgestippelde politiek niet meer begrepen door de bazen en de arbeiders en weet de directie niet meer wat er in de werkplaats gebeurt.

Maar ook het gedrang naar de top speelt de grote organisatie parten. Een deel van de mensheid duldt in zijn werk nu eenmaal geen superieuren boven zich. Zelfs al is hun aantal één op de honderd, dan zal de gemiddelde organisatie 100 man groot moeten zijn om ieder die naar macht en zeggenschap streeft tevreden te stellen. Ik geloof dat deze factor zeer sterk voor ons Nederlanders geldt. Het „liever een kleine baas dan een grote knecht” is een uitdrukking die alleen onze taal kent. En hoe vaak ziet men of hoort men niet van mensen, in grote ondernemingen werkzaam, die „voor zichzelf” gaan beginnen?

De vraag kan worden gesteld of de grote organisatie iets kan doen om zich tegen ontbinding te verweren. Boulding noemt drie factoren die naar mijn oordeel slechts betrekkelijke waarde hebben. In de eerste plaats een organisatiestructuur waarbij men zoveel mogelijk onafhankelijkheid schept en de gevoelens van ondergeschiktheid minder worden gevoeld (delegatie). In de tweede plaats een consequent doorvoeren van de bedrijfsdemocratie, waardoor het individu niet in de organisatie verloren gaat. In de derde plaats de vrijheid van werkkring, die niet alleen het individu het recht geeft de organisatie de rug toe te keren, doch die andersom de organisatie het recht geeft nieuwe krachten aan te trekken.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het N.I.V.E. op zijn efficiencydagen in 1953 de vraag „Hoe is het mogelijk, het kleine bedrijf?”, met een volmondig ja beantwoordde. Rest alleen nog dat de kleine organisatie de uitdaging van de grote organisatie weet te beantwoorden met een dermate efficiënt opgebouwde onderneming, dat zij de concurrentie van de groten blijvend kan doorstaan. De kleine organisatie moet niet alleen bestaan, hij moet ook bloeien.

¹⁾s-Gravenhage.

P. VAN ZUUREN.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Begrensde concentratie, door Drs. P. van Zuuren	263	Aantekening:	
Economische waardebepaling van havenprojecten, door Drs. M. C. Verburg en Ir. J. G. Snip ...	264	Brood en tentoonstellingen	277
Televisie-onderwijs in de Verenigde Staten, door Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk	268	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. M. P. Gans	278
Levensverzekering in 1957, door J. B. Booij	271	Notities:	
Bedrijfsuitkomsten van de „nationale boerderij”, door Drs. H. Kieft	274	Het Suezkanaal-verkeer thans	270
		Statistieken	279

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; F. de Vries; J. R. Zuidema. Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. H. Zoon.
COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. Vlerick.

Met het oog op de wenselijkheid om te komen tot een inzicht in de rentabiliteit van die overheidsinvesteringen, die een bepaalde geografische spreiding van economische activiteiten ten gevolge hebben, berekenen schrijvers het verschil in kosten van het Haringvliet-project en het zgn. Sloe-plan. Hun berekening is tweeledig: zij heeft betrekking op de voltooiing van het eerste stadium in 1970 en op het eindstadium in 1990. Het economische voordeel van het Sloe-plan boven dat m.b.t. het Haringvliet wordt voor 1970 op f. 405 mln. en voor 1990 op f. 755 mln. gesteld. Schrijvers wijzen op het minimaliserende karakter t.o.v. het Haringvliet van de berekeningen en vestigen er de aandacht op dat een berekening, zoals door hen uitgevoerd, voor Bergen op Zoom en Terneuzen tot soortgelijke uitkomsten leidt. Schrijvers vragen zich af, of het verantwoord is de Overheid het excès aan investeringen aan het Haringvliet voor haar rekening te doen nemen en daarvan het bedrijfsleven de agglomeratievoordelen te laten toucheren.

Economische waardebepaling van havenprojecten

De wenselijkheid om te komen tot een inzicht in de rentabiliteit van die overheidsinvesteringen, die een bepaalde geografische spreiding van economische activiteiten ten gevolge hebben, is de laatste tijd steeds sterker naar voren gekomen. Op de achtergrond hiervan staat het echte of vermeende ziektebeeld van de Randstad Holland, waarvan de diagnose vaak verbaal is omschreven, maar zelden gekwantificeerd is. Toch is dit laatste strikt nodig willen er geen maatregelen getroffen worden die economisch voor onze volkshuishouding moeilijk te dragen zijn. Voordat wij onze eigen berekening van één der belangrijkste aspecten geven — nl. van de noodzakelijke uitbreiding van onze nationale en internationale havenactiviteiten — willen wij eerst een kort overzicht geven van de literatuur en beschouwingen op dit punt. De eerste poging hiertoe is gedaan door wijlen Dr. C. van den Berg ¹⁾. In het vlak der gemeentelijke uitgaven — die niet alle, maar wel een zeer belangrijk deel van de uitgaven ten behoeve van de sociaal-economische ontplooiing van vestigingsplaatsen omvatten — stelde deze schrijver een causaal verband tussen die uitgaven per hoofd van de bevolking en het zielental van de betrokken gemeente dat is weer te geven in de formule 0,2 maal de bevolkingsomvang in duizendtallen (B). „Dit betekent dat bijv. in een gemeente met 100.000 inwoners de uitgaven, uit hoofde van de factor bevolkingsomvang, ongeveer f. 16,— per hoofd der bevolking hoger lagen dan in een gemeente met 20.000 inwoners” ²⁾.

Drie andere systematisch werkende, objectieve factoren met een positieve invloed zijn de centrumfunctie (C), de graad van industrialisatie (I) en de bodemgesteldheid (F). Naarmate dus de factoren B, C en I toenemen wordt de gehele stedelijke verzorging duurder, hetgeen nog versterkt wordt door de ongunstige bodemgesteldheid (F) in het westen des lands. Als oorzaken noemt Van den Berg de meer dan evenredige kostenverhoging wanneer

de verschillende diensten gedecentraliseerd moeten worden (bijv. politie, brandweer, geneeskundige dienst; houdt men één centraal punt zoals bij de reinigingsdienst dan worden de rijtijden langer) en de kostbare verkeersvoorzieningen in de grotere steden. Voorts: in grotere gemeenten kunnen bepaalde taken worden geëntameerd omdat de door hen te bekostigen suppletie per capita binnen redelijke grenzen blijft ³⁾. Ten slotte: bij grotere agglomeraties nemen het ambtenarencorps en de aan hen uitbetaalde salarissen meer dan evenredig met de bevolking toe ⁴⁾. De kosten van industrie-ontwikkeling zoals deze hierboven zijn aangeduid, dus in de ruimste zin genomen, komen voor zover zij betrekking hebben op de economische en sociale infrastructuur voor het overgrote deel ten laste van de Overheid. Het is dus duidelijk dat spreiding van industrie wanneer wij alleen op deze *investeringsfactor* zouden letten economisch zeer voordelig zou werken.

Drs. L. H. Klaassen ⁵⁾ heeft er op gewezen dat het netto nationale produkt of de totale toegevoegde waarde van deze kant bezien — dus *ceteris paribus* — in dit geval hoger ware geweest. Daarnaast moeten wij echter het eventuele verlies aan *opbrengsten* ten gevolge van de spreiding in het oog vatten, daar alleen het saldo van kosten en opbrengsten ons interesseert ⁶⁾. Deze schrijver is met name bezorgd over onze exportcapaciteit (de concurrentiepositie van onze grote havens en van bedrijfstakken die alleen daar tot ontplooiing kunnen komen) en hij wil daartoe een inzicht hebben in de werkelijke (en naar onze mening ook: de mogelijke) regionale ver-

³⁾ In kleinere gemeenten is dit onmogelijk (bijv. sociaal-culturele zorg voor werklozen). Dit komt dus neer op een bevoorrechtiging van de grotere steden, die bij decentralisatie aan meer plaatsen ten goede zou komen en overigens in geen enkel verband staat met een doelmatiger benutting van produktievoorwaarden op bepaalde standplaatsen.

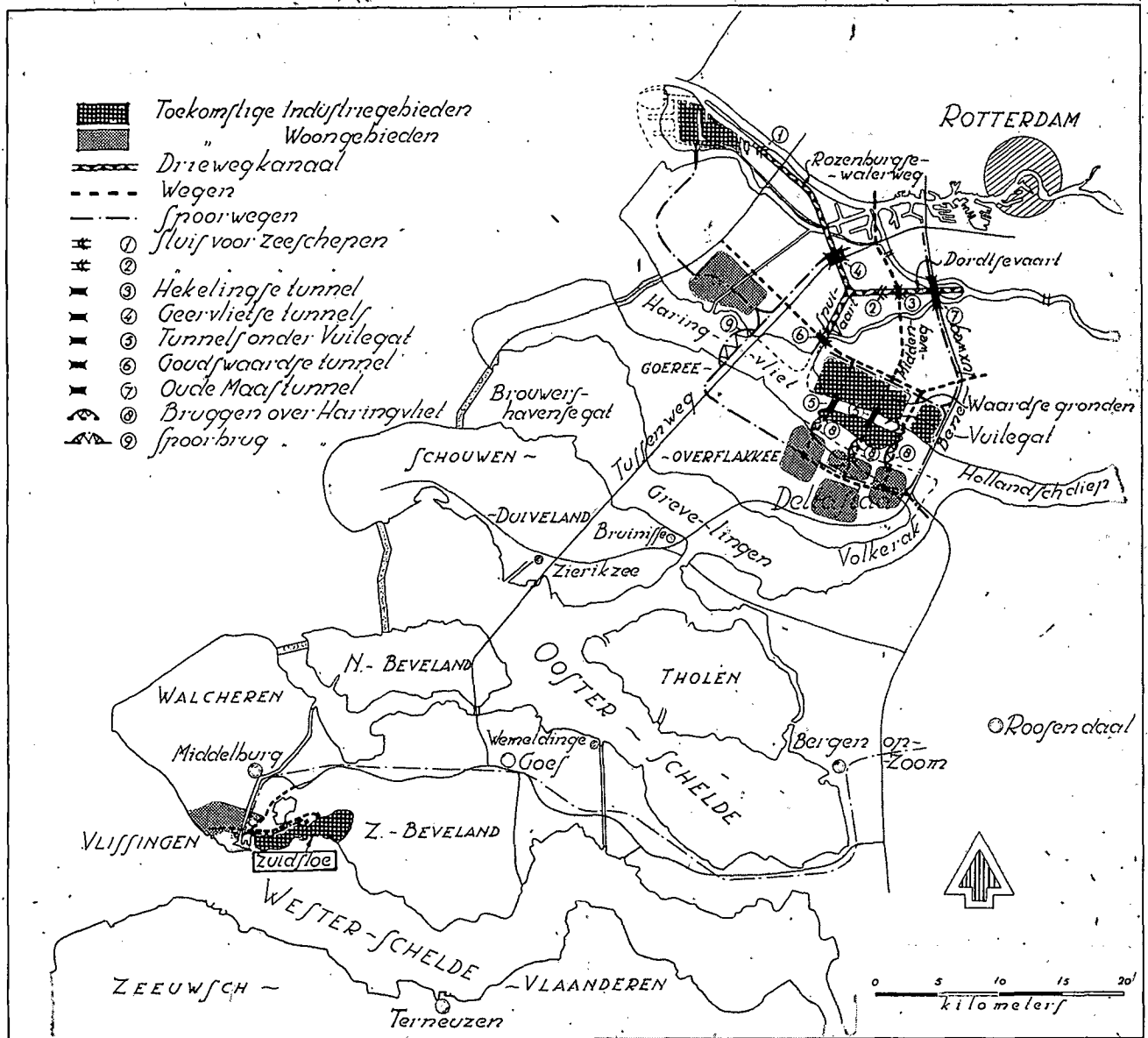
⁴⁾ C. van den Berg: De betekenis van het economisch onderzoek voor de gemeenten. N.I.v.E.-publikatie no. E 378, 's-Gravenhage 1957, blz. 17.

⁵⁾ De economische problematiek van de ruimtelijke ordening, Maandschrift Economie, april 1957.

⁶⁾ Men kan Van den Berg niet verwijten dat hij dit aspect niet behandelde, omdat het niet tot zijn onderzoek behoorde (cf. de titel van zijn eerste studie).

¹⁾ C. van den Berg: De structuur van de gemeentelijke uitgaven, Leiden 1957. Schrijver wil o.a. vaststellen tot welke grens de gemeentelijke activiteiten kunnen gaan (cf. blz. 1).

²⁾ Ibid., blz. 45. De formule geldt voor gemeenten met 20.000 tot 250.000 inwoners. Berekeningen wijzen er op dat zij ook voor Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage geldigheid bezit.

deling van de export. Zonder gegevens hieromtrent is er geen verstandig woord over „de ontwikkeling van het westen des lands en overig Nederland” te zeggen, want zij vormen de maatstaf waarmee afwijkingen van het beleid ten behoeve van sociale en andere doeleinden dienen te worden gemeten.

Wij komen hier dus tot de kern van het ingewikkelde vraagstuk dat wordt aangegeven met het begrip prioriteiten en waarvoor het pleit steeds frequenter wordt gevoerd. Deze prioriteiten dienen te worden gesteld in het raam van de „space-economy” en het „locational equilibrium”, verwaarloosde hoofdstukken uit de economie. Voor het Deltaplan en het isolement van Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee stelden wij het probleem in dit tijdschrift ⁷⁾. Drs. J. Koopman ⁸⁾ heeft hetzelfde probleem in de Tweede Kamer naar voren gebracht met het oog op werken voor Verkeer en Waterstaat. Het betrokken ministerie is voor meer dan 70 pCt. van de totale directe en indirecte investeringen (f. 475 mln. van

de f. 672 mln.) van de rijksoverheid aansprakelijk. Het bepalen van prioriteiten zal kunnen leiden tot een hoger nut van de investeringen, een mogelijk verzet tegen ongemotiveerde druk van belanghebbenden en een aangeven van de grote lijnen van het regeringsbeleid. Ten slotte heeft de voorzitter van het Landbouwschap, de heer H. D. Louwes, bij de opening van het nieuwe gebouw van het Landbouw-Economisch Instituut op 19 februari jl. aangedrongen op de oprichting van een haven-economisch instituut. Het Nederlandse volk dient een inzicht te hebben in de verhoudingen tussen kosten en opbrengsten van havenuitbreidingen, evenals het weet hoe de exploitatie-rekening van de boer er uit ziet, zulks met het oog op de versluiserende invloeden van subsidies e.d.

Op één belangrijk onderdeel zullen wij het aangeduide vraagstuk nader aan een beschouwing onderwerpen. Behalve voor de Europoort zijn er plannen voor uitbreiding van onze havencomplexen aan het Haringvliet en langs de Westerschelde ⁹⁾. De laatste twee

⁷⁾ Drs. M. C. Verburg: „Het Deltaplan — een kwestie van prioriteiten” in „E.-S.B.” van 2 oktober 1957 en ibid.: „Het isolement van Schouwen-Duiveland en Goeree-Overflakkee” in „E.-S.B.” van 19 februari 1958.

⁸⁾ Behandeling van de begroting voor Verkeer en Waterstaat, 43e vergadering, 18 februari 1958, Handelingen blz. 3551 e.v.

⁹⁾ Cf. Randstad en Delta. Een studie over de ontwikkeling van het Zuidhollandse zeehavengebied. Uitgave van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland, Delft 1957 en O. Vanneste, Ir. Cl. Morraye en Drs. M. C. Verburg: Toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van Oost- en West-Vlaanderen en Zeeland, Brugge 1957.

zullen als elkanders alternatieven worden beschouwd.

De Europoort wordt toegankelijk gemaakt voor super-tankers; het Haringvlietbekken krijgt een toegangskanaal voor schepen tot 25.000 ton; de Westerschelde is tot Antwerpen bevaarbaar voor schepen van 32.000 ton. Zowel in het Haringvliet als langs de Westerschelde kan zo nodig 3.000 ha industrieterrein beschikbaar worden gesteld (het gaat hierbij om de mogelijke expansie in een zeer verre toekomst).

Een vergelijking van de plannen aan Haringvliet en Westerschelde vereist een maatstaf die hun economische waarde uitdrukt. Van deze „economic evaluation methods” worden de fiscale en de financiële „approach” het meest toegepast. De fiscale toetsing stelt de kosten tegenover de belastingen over de opbrengsten. De toepassing is bijv. zeer geschikt voor irrigatieprojecten wier investeringen worden goedge maakt door watertarieven en grondbelasting. De financiële methode benadert de netto-productiviteit van een project. Beide methodes zijn voor ons doel minder geschikt omdat wij niet uitgaan van één project à prendre ou à laisser, maar van een keuze tussen twee soortgelijke projecten.

Dit laatste betekent dat wij van de economische balans van elk van de projecten de identieke posten kunnen afvoeren. Zonder hierop dieper in te gaan stellen wij dat de creditzijde — de prestaties die uit de investeringen voortvloeien — van beide balansen gelijklopend is. Wanneer decentralisatie naar het Haringvliet mogelijk is, is dit ook bijv. naar Vlissingen mogelijk. Wij behoeven ons hier dus slechts tot de kostenfactoren te bepalen. Van deze groep vallen weer die posten uit die ten naastbij identiek zijn, voornamelijk de aanleg van industrieterreinen en recreatiegebieden en de bouw van woningen voor de bevolking. De kwantitatief uiteenlopende kosten zullen hieronder wel worden berekend.

Voor de methodologische eenvoud stellen wij tegenover het Haringvliet-project ¹⁰⁾ het zgn. Sloeplan ten oosten van Vlissingen ¹¹⁾. Deze inham moet om redenen van veiligheid worden afgesloten en kan zonder landverlies als haventerrein worden ingericht. Mutatis mutandis geldt de redenering ook voor soortgelijke plannen nabij Bergen op Zoom of Terneuzen en omgeving.

De door ons toegepaste methode leidt dus tot het verschil in kosten van beide projecten. Uit het plan van „Randstad en Delta” lichten wij de werken die ten behoeve van de Europoort worden gemaakt, zodat wij slechts de werken die strikt nodig zijn voor het Haringvlietproject of er anderszins mee samenhangen aan dit project toerekenen ¹²⁾. Onze berekening is tweeledig. Zij heeft betrekking op de voltooiing van het eerste stadium in 1970 en op het eindstadium in 1990. In verschillende opzichten hebben wij ons ten aanzien van het Zuidhollandse plan bij twijfel onthouden, bijv. met betrekking tot de toenemende omleiding van het verkeer rond Rotterdam dat hierdoor nodig is (brug over de Lek bijv.), de tussenweg Flakkee-Goes e.d. Hierin ligt een t.o.v. Zuid-Holland minimaliserende invloed van de kostenfactor besloten. Hetzelfde geldt voor het renteverlies op werken als het

zeekanaal dat pas op den duur in grotere omvang zal worden benut. De aanpassing van het Sloeplan kan veel soepeler tot stand komen en vergt minder investeringen die lange tijd renteloos blijven. Wel hebben wij de „eventuele” kunstwerken die in het Zuidhollandse rapport staan aangegeven in de berekening opgenomen. De landbouw-waarde van de gronden is niet gecalculeerd, wat een gunstig effect heeft op het Haringvlietplan (het Sloeplan beslaat 800 ha buitendijkse gronden). De volgende bedragen zijn meestal op f. 10 mln. afgerond.

Voor 1970 zijn t.b.v. het *Haringvlietproject* de volgende extra werken nodig:

<i>Wegen</i>	Deel van de Flakkeese weg	— (blz. 84)	6 km	
	Tussenweg (naar Hellevoetsluis)	— (blz. 84)	7 km	
	Ontsluitingsweg Waardsegronden	— (blz. 85)	6 km	
	Totaal		19 km	f. 20 mln.
<i>Kanaal</i>	Drieweg(zee)kanaal v.a. Europoort	— (blz. 85)	28 km	f. 140 mln.
	Sluizen in Rozenburgse waterweg en Dordtse vaart			f. 80 mln.
<i>Bruggen en tunnels</i>	Geervlietse tunnels (weg en spoor; blz. 85)			f. 70 mln.
	Hekelingse tunnel (blz. 85)			f. 50 mln.
	Goudswaardse tunnel (blz. 85)			f. 50 mln.
				f. 170 mln.
<i>Spoorwegen</i>	Naar de Waardse gronden (blz. 85)		15 km	
	Voornse lijn (blz. 85)		25 km	
	Totaal		40 km	f. 40 mln.
<i>Totaal-generaal</i>				f. 450 mln.

Voor het *Sloeplan* zijn voor 1970 de volgende werken nodig:

<i>Wegen</i>	Aansluitend op hoofdverkeersweg	10 km		f. 10 mln.
<i>Kanaal</i>	Eventueel binnenscheepvaartkanaal	10 km	f. 20 mln.	
	Sluis hierin		f. 10 mln.	
				f. 30 mln.
<i>Bruggen en tunnels</i>	Brug over kanaal bij Souburg		f. 5 mln.	
	Twee tunnels onder binnenvaartkanaal naar Zandkreek		f. 20 mln.	
<i>Spoorweg</i>	Aansluitend op hoofdlijn	10 km		f. 10 mln.
<i>Totaal-generaal</i>				f. 75 mln.

Dezelfde berekening wordt nu uitgevoerd voor 1990 (compleet plan):

		Haringvlietbekken		
<i>Wegen</i>	Aftakking tussenweg N. van Waardsegronden	— (blz. 87)	16 km	
	Flakkeese weg	— (blz. 84)	10 km	
	Middenweg tot aan Dordtse vaart	— (blz. 86)	15 km	
	Totaal		41 km	f. 40 mln.
<i>Kanaal</i>	met sluizen als hiervoor			f. 220 mln.
<i>Bruggen en tunnels</i>	Als hiervoor			f. 170 mln.
	Twee tunnels onder Vuile Gat (blz. 86 en 87)			f. 100 mln.
	Haringvliettunnel (blz. 87)			f. 80 mln.
	Drie bruggen over Haringvliet (blz. 86 en 87)			f. 120 mln.
	Totaal			f. 470 mln.
<i>Spoorwegen</i>	Haringvlietlijn	(blz. 86)	39 km	
	Voornse lijn	(blz. 85)	25 km	
	Waardse gronden	(blz. 86)	15 km	
	Totaal		79 km	f. 80 mln.
<i>Totaal-generaal</i>				f. 810 mln.
		Sloeplan		
	Als hiervoor			f. 75 mln.
	Eventuele aanleg zeesluis voor de ontwikkeling van grote binnendijks gelegen havenbekkens			f. 50 mln.
	10 km extra spoorweg en wegen			f. 20 mln.
<i>Totaal-generaal</i>				f. 145 mln.

Bij uitvoering van het Haringvlietplan wordt er nog een belangrijke kostenfactor aan toegevoegd. Door de aanleg van het zeekanaal treedt een zo belangrijke verzilting op dat onze zoetwaterbalans met een omvangrijke debetpost belast zal worden. In verband met het belang van het zoete water zal dit tot in het noorden van ons land voelbaar

¹⁰⁾ Hieronder verstaan wij alle werken die niet tot het feitelijke Europoortplan behoren.

¹¹⁾ Zie hiervoor bijv. de ideeën schets uitgegeven door deze gemeente.

¹²⁾ Cf. a.w. blz. 82 voor een algemene opsomming hiervan. De paginering in onze berekening verwijst naar dit rapport.

zijn ¹³⁾). Het totale overschot aan opbrengsten op de post zoet water van de economische balans voor het Deltaplan bedraagt f. 450 mln. ¹⁴⁾). Alhoewel over de aanslag die op het Haringvliet wordt gedaan niets bekend is durven wij de omvang hiervan op den duur op een vijfde of f. 90 mln. te schatten. Aanvankelijk zal het aantal schuttingen niet zo groot zijn zodat wij het voor 1970 op f. 30 mln. stellen.

Het economische voordeel van het Sloeplan boven dat in het Haringvliet kunnen wij dus stellen

voor 1970 (eerste stadium) op f. 405 mln.

voor 1990 (compleet plan) op f. 755 mln.

Wij wijzen nogmaals op het minimaliserende karakter t.o.v. het Haringvliet van de berekeningen. Met name de renteverliezen zijn niet te onderschatten. Voorts vestigen wij er nogmaals de aandacht op dat een dergelijke berekening voor Bergen op Zoom en Terneuzen tot soortgelijke uitkomsten leidt. Een groot voordeel van de plannen aan de Westerschelde ligt nog in het bevolkingspolitieke vlak. Het dichtbevolkte Noord-Brabant grenst immers aan deze riviermond. Bij Vlissingen kan bovendien een ontwikkeling naar grotere tonnages vrij eenvoudig worden opgevangen.

Het grote verschil in investeringen, bevestigt de stellingen van Van den Berg. Het Haringvlietbekken blijft ruimtelijk gezien tot het Rotterdamse behoren. Door het ruimtegebrek aldaar zijn kostbare maatregelen nodig. Ten opzichte van één factor is Rotterdam in het voordeel en wel t.o.v. de zgn. agglomererende krachten. Hieronder vallen bijv. een meer gedifferentieerde arbeidsmarkt, lagere openbare nutstarieven, meer specialisatie en gebruik van

¹³⁾ Op blz. 76 wijst het rapport „Randstad en Delta” ook op de bezwaren van landbouwzijde. Het vervolgt dan:

„Vandaar dat vertegenwoordigers van de landbouw de sprong naar het Haringvliet niet groot genoeg achtten. Men oordeelt het noodzakelijk allereerst de oplossing aan de Westerschelde te zoeken, waar na aanleg van een goede directe vaarverbinding met de Rijn een ontwikkeling zou kunnen inzetten, die tot een wezenlijke schaalvergroting in zuid-west Nederland zou kunnen leiden. In het algemeen is men van oordeel, dat met alle in aanmerking komende middelen moet worden bevorderd, dat bedrijfsvestiging zoveel mogelijk buiten Zuid-Holland zal plaatsvinden. Zou het mogelijk blijken de grootste uitbreiding van het havengebied elders tot stand te brengen, dan zou aanleg van de derde arm van het Driewegkanaal, de Spuivaart, achterwege kunnen blijven. Indien echter niet tijdig een andere concrete mogelijkheid op tafel zou komen, dient het Driewegkanaal inderdaad in zijn geheel te worden uitgevoerd, omdat men in dat geval over de bezwaren tegen aanleg van een zeehavengebied aan het Haringvliet wil heen stappen. Aantasting van hoogwaardige land- en tuinbouwgrond op Oost Flakkee voor stadsuitbreiding acht men echter ongewenst”.

¹⁴⁾ Zie hiervoor het wetsontwerp Deltawet, M.v.T., blz. 13.

elkaars bijprodukten. Economisch gezien zijn deze alle te herleiden op kostenvoordelen. Het spreekt vanzelf dat deze voordelen aan het Haringvliet aanmerkelijk geringer zijn dan in Rotterdam. Voor zover zij toch aanwezig zijn t.o.v. het Sloeplan zal een deel van de hiervoor berekende voordelen van dit laatste plan wegvallen. Het is echter de vraag, of het verantwoord is de Overheid het excès aan investeringen aan het Haringvliet voor haar rekening te doen nemen en daarvan het bedrijfsleven de agglomeratievoordelen te laten toucheren. Wij stuiten hier op de ook door Klaassen vermelde levering van diensten door de Overheid beneden kostprijs, aan de betaling waarvan geheel Nederland bijdraagt. Het is duidelijk dat de Overheid op deze wijze de grote agglomeraties een kunstmatige prikkel geeft tot verdere uitbreiding. Ten opzichte van „overig Nederland” is dit bepaaldelijk „unfair competition”.

Wij eindigen met een citaat uit de aangehaalde studie van Klaassen. „Mocht dan blijken dat een verdere snelle groei van het westen inderdaad een economisch belang van hogere orde voor onze volkshuishouding moet worden geacht, dan dient men, gelijk Ir. J. Ph. C. Petri in „E.-S.B.” van 7 november 1956 reeds stelde, het begrip „westen” te veranderen en geheel Zeeland en het westen van Noord-Brabant in deze ontwikkeling te betrekken”. „Als er een nieuwe waterweg gegraven kon worden, waarom zou er dan geen nieuwste waterweg kunnen komen? Het ligt toch in onze hand om gunstige vestigingsvoorwaarden te scheppen, daar waar ze het grootste rendement voor de Nederlandse volkshuishouding hebben”. Doch wij vragen: moet die nieuwste waterweg nog gegraven worden? De Westerschelde ligt er toch al, kant en klaar!

Middelburg.

Drs. M. C. VERBURG.

Ir. J. G. SNIP.

Overweegt U eens ook

E.-S.B.

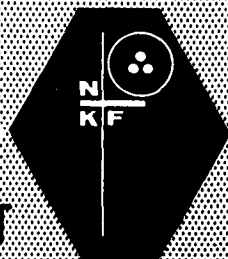
in Uw publiciteit te betrekken!!!

(Advertentie)

STAPEL

Met papier en met plastic geïsoleerde kabels voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie Kabelgarnituren, koperdraad en koperdraadkabel. Staaldraad en staalband.

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEK · DELFT

In verschillende scholen en instellingen voor hoger onderwijs in de Verenigde Staten wordt, met in het algemeen goed resultaat, onderwijs gegeven door middel van de televisie. Schrijver wijst in dit artikel op een aantal voor- en nadelen van deze moderne onderwijstechniek. Hij is van mening, dat de televisie in de opvoeding, zowel van jeugd als van ouderen, een onmisbaar instrument is, wiens doelmatigheid en onontbeerlijkheid zich in de loop van de jaren duidelijk zal aftekenen. Met betrekking tot de vraag, of televisie-onderwijs ook in Nederland moet worden ingevoerd, zegt schrijver dat de onderwijsautoriteiten in ons land er goed aan zouden doen de verschillende experimenten in de Verenigde Staten nauwkeurig te volgen. Er is thans reeds zoveel ervaring en materiaal op dit gebied verzameld, dat anderen hiervan kunnen profiteren.

Televisie-onderwijs in de Verenigde Staten

Onderwijs door middel van de televisie maakt langzaam aan opgang in de Verenigde Staten. Dit leermiddel wordt reeds toegepast in verschillende scholen en hoger onderwijsinstellingen in dit land en in het algemeen met goed resultaat. Het heeft tot dusverre nog niet die stormachtige verbreiding gekregen, welke men er oorspronkelijk van verwacht heeft. Dit is, zoals nader zal blijken, aan verschillende oorzaken toe te schrijven.

Televisie-onderwijs kan op drie wijzen worden gegeven, namelijk over de bestaande stations, hetzij voor iedereen toegankelijk, hetzij beperkt tot een bepaalde groep kijkers, die voor deze uitzending speciale vergunning moet hebben. Een derde vorm is het gesloten uitzendingsstelsel (closed circuit) met eigen studio's¹⁾. Alle drie middelen worden in de Verenigde Staten bij het televisie-onderwijs toegepast. Een van de bekendste voorbeelden van de laatste methode is het experiment in Hagerstown²⁾.

Experiment van Hagerstown.

Het gedecentraliseerde schoolstelsel in de Verenigde Staten; gepaard gaande met grote bevoegdheden van de lokale schoolbesturen, maken het mogelijk in dit land op onderwijsgebied te experimenteren. Men stond enige jaren geleden in Hagerstown voor de moeilijkheid om voor het nijpende tekort aan leerkrachten een oplossing te vinden. Daaruit ontstond de gedachte van televisie-onderwijs. Met behulp van de Ford Foundation werd twee jaren geleden met dit onderwijs op enkele scholen begonnen, in september 1957 werd het uitgebreid tot alle lagere en middelbare scholen in dit stadje en men hoopt in september van dit jaar alle 48 scholen van de „county” met in totaal 18.000 leerlingen op het eigen televisienet te hebben aangesloten. Op het ogenblik zijn er reeds televisieklassen voor bepaalde vakken van ongeveer duizend leerlingen.

¹⁾ Dit bespaart de kosten van een eigen station. Het vereist echter een kabelverbinding tussen de camera's in de studio met de televisietoestellen in de scholen.

²⁾ Hagerstown is een stadje in de State of Maryland, ongeveer 100 km van Washington gelegen. Het is ook in Nederland bekend door de alhier gevestigde Fairchild Aircraft Industry, waarmee de Fokker-fabrieken commerciële relaties hebben.

De onderwijsautoriteiten van Hagerstown nemen met het televisie-onderwijs een proef voor vijf jaren. Verschillende deskundigen zijn het er reeds thans over eens, dat deze leermethode haar bestaansrecht heeft bewezen. Bovendien wachten andere schoolbesturen niet op het resultaat van deze vijf jaren. In verschillende plaatsen van de Verenigde Staten is het televisie-onderwijs reeds ingevoerd en men leest telkens van nieuwe plannen. Ik ben ervan overtuigd dat dit onderwijs een toenemende opgang zal maken. Deze mening baseer ik niet alleen op indrukken, opgedaan tijdens een bezoek aan de studio en een school in Hagerstown, maar ook op een jarenlange ervaring als televisiekijker.

De televisieleraars in Hagerstown wijzen op talrijke voordelen waarvan ik enkele zal noemen. Het televisiedoek geeft de docent de mogelijkheid van een directe greep op de leerlingen. Hij kijkt in de camera en daardoor recht in de ogen van iedere leerling. Dit schijnt het psychologische effect te hebben dat de leerling meer aandacht geeft aan hetgeen er onderwezen wordt. Het nadeel dat leerlingen vooral op de achterste banken in een groot lokaal bij een gewone les, die niet al te interessant is, spoedig de aandacht verliezen, wordt hier opgeheven door het welbekende feit dat iedere televisiekijker voor zijn eigen gevoel altijd op de eerste rij of bank zit³⁾.

Het televisie-onderwijs verbetert de kwaliteit van het onderwijs. De docent zal zich beter prepareren, zal trachten de beste methode van uitleggen te vinden, in het algemeen de voordracht zo duidelijk en interessant mogelijk te maken. Allerlei hulpmiddelen, zoals de film, staan daarbij ter beschikking. Een ander voordeel van het televisie-onderwijs is namelijk dat daardoor een onderdeel van het demonstratiemateriaal kan worden vergroot zodat het voor de leerlingen beter te zien is. Een demonstratiemateriaal wordt in ruime mate gebruikt, omdat het bij televisie-onderwijs voor duizend(en) leerlingen veel goedkoper is

³⁾ Bij sportwedstrijden zit men zelfs vaak beter dan op de eerste rang. Ik heb enkele eindwedstrijden om de Davis-cup op de televisie gezien waarvan de uitzending technisch perfect was. Natuurlijk mist men bij dergelijke gelegenheden wel wat van de stemming en de sfeer.

dan de aanschaf door elke school. Het is vaak een onmisbare steun voor vele leerlingen om het behandelde onderwerp goed te begrijpen.

Ook de belangstelling van de docent wordt vergroot. Een televisieles voor honderden of duizenden leerlingen werkt animerend. Bovendien kunnen de docenten hun eigen ideeën aan andere toetsen en daarvan leren. Het komt mij voor dat de techniek van het doceren daardoor verbeterd kan worden. De docent zal daarvoor ook zijn best doen. Hij is niet meer alleen met zijn leerlingen. Zijn onderwijs wordt gevolgd niet alleen door degenen die toezicht houden in de grote klassen — in Hagerstown zat ik in een klas met 300 leerlingen en één assistent voor toezicht — maar ook door het personeel dat de apparaten bedient en feitelijk door iedereen die bij de school behoort. In Hagerstown is de belangstelling van de ouders voor dit onderwijs aan de kinderen sterk toegenomen.

Ten gevolge van het massale onderwijs kan de school ook gemakkelijker deskundigen aantrekken om bepaalde onderdelen van een onderwerp te laten bespreken. Hoevelen zijn er niet die uit hun rijke ervaringen wel eens iets interessants aan de kinderen willen vertellen, maar geen tijd en lust hebben hetzelfde verhaal vele malen in verschillende scholen te doen. Het televisie-onderwijs opent op dit gebied ongekende mogelijkheden ⁴⁾.

In Hagerstown heeft men de ervaring opgedaan dat minder kinderen op 16-jarige leeftijd (einde van de leerplicht) de school verlieten dan vroeger. Dit kan, evenals de genoemde belangstelling van de ouders, misschien ook worden toegeschreven aan het nieuwe. Aan de andere kant moet men niet vergeten dat het televisie-onderwijs nog in de kinderschoenen staat. In de televisielessen die ik bijwoonde kon ik reeds constateren dat er ruimte was voor verbeteringen.

Bepaalde onderwerpen lenen zich bij uitstek voor visueel onderwijs. Ik vond de les in aardrijkskunde, handelende over Noorwegen, stimulerend, bij de les in rekenen achtte ik het een bezwaar dat een leerling niet de gelegenheid had een vraag te stellen. Bepaald goed vond ik de zanglessen. De leerares werd bijgestaan door een assistente met een goede stem, die daarvoor blijkbaar speciaal was geëngageerd. Dit is een voorbeeld van hetgeen men kan bereiken met uitzending van een les voor duizend of meer leerlingen. Dit brengt ons tot de vraag, of de kwaliteit van het onderwijs door de televisie verbetert. De voorlopige mening in Hagerstown is dat dit inderdaad het geval is. De onderwijsraad van Hagerstown heeft het voorlopige resultaat van het experiment als volgt samengevat:

„The use of television provides an opportunity for thorough and complete exploration preparation organization presentation communication } of content so that it will be { stimulating motivating challenging clarifying interesting } to pupils so that they can { adopt adapt integrate apply use } any or all areas of content as they strive to improve their ways of thinking, feeling and acting in life situations”.

Andere voorbeelden.

De scholen van Hagerstown zijn niet de enige instellingen voor lager- en middelbaar onderwijs in de Verenigde Staten, waar televisie-onderwijs wordt gegeven. Het aantal

⁴⁾ In een van de televisielessen in Hagerstown, die ik bijwoonde, sprak een „ranger” (soort houtvester) over bossen, ook hier toegelicht met een film. Gelukkig voor de kinderen, want de „ranger” bleek geen goede spreker te zijn.

is echter nog niet groot, maar toenemende. Televisie-onderwijs strekt zich echter ook uit tot de hoger onderwijsinstellingen. Bekende centra in de Verenigde Staten op dit gebied zijn de universiteiten van Chicago, Michigan en New York.

Een van de opmerkelijkste successen van laatstgenoemde universiteit was een televisiecollege in „comparative literature”, dat in het vorige semester over een bestaand station, voor iedereen open, ’s morgens om half zeven werd gegeven. Deze cursus, gevolgd door bijna 200 studenten, werd zoals gebruikelijk in de Verenigde Staten, besloten met een examen. Dit examen ging niet alleen over de collegestof maar ook over 16 boeken, die de studenten over dit onderwerp hadden te bestuderen. Uitermate interessant is dat niet alleen de studenten dit college hebben „gelopen”, maar dat volgens schattingen 120.000 andere personen dit programma hebben gevolgd ⁵⁾. Dit wijst wel op een grote latente behoefte aan culturele ontwikkeling. Als een aantal belemmeringen om onderwijs te krijgen zijn weggenomen — en de televisie brengt het in dit geval zonder kosten, hoewel op een wat vroeg uur, in huis — dan openbaart zich eerst de omvang van de belangstelling.

Onderwijs door middel van gesloten televisie beperkt zich niet alleen tot de scholen en universiteiten. Deze methode wordt op het ogenblik ook al door het bedrijfsleven gebruikt. Onlangs heeft een Amerikaanse onderneming haar 30 à 40.000 verkopers, verspreid over 34 steden, door middel van televisie een morgen les laten geven door de directeurs van haar verkoopafdeling. Deze methode scheen goedkoper te zijn dan de betreffende directeurs 33 reizen te laten maken en 34 lezingen te laten houden. Deze „Tele-Sell”-lessen, zoals ze genoemd worden, openen ook geheel nieuwe mogelijkheden.

Waardering van dit onderwijs.

Is het televisie-onderwijs een kind van de nood, geboren uit het gebrek aan docenten? Zal daarom dit onderwijs verdwijnen zodra er voldoende leerkrachten zijn? Ik ben ervan overtuigd dat dit niet het geval zal zijn, ook al zijn de meningen over deze moderne onderwijstechniek nog gemengd. Ik heb echter het gevoel dat er veel meer voordan tegenstanders zijn. In het voorafgaande is reeds op enkele voor- en nadelen gewezen. Zonder volledig te zijn volgen hier nog enkele opmerkingen.

Zoals elke nieuwigheid, heeft ook het televisie-onderwijs tegen de stroom op te roeien. Het is te begrijpen, dat vele docenten hiervoor niet onmiddellijk warm lopen. Immers, het aantal televisiedocenten is beperkt; de leerkracht, die niet tot dit corps behoort, voelt zich, m.i. ten onrechte, bedreigd, niet in zijn betrekking maar in zijn prestige. De slechte docent stelt zich door televisie-onderwijs bovendien bloot aan kritiek, waarvan hij anders verschoond blijft. Een deel van de oppositie is daarom uit menselijke overwegingen te verklaren. De tegenstand onder de leerkrachten is echter geenszins te vergelijken met de vaak plaatsvindende oppositie van arbeiders tegen invoering van arbeidsparende machines, hoewel dit verschijnsel ook hier kan werken. In deze tijd van tekort aan docenten in de gehele Westerse wereld hoeft echter niet gevreesd te worden voor werkloosheid van deze uiterst nuttige groep in onze maatschappij.

⁵⁾ Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan „The New York Times” van 19 januari jl.

Het spreekt vanzelf, dat niet iedere onderwijskracht geschikt is voor televisiedocent. Het eist additionele kwaliteiten. Een voordeel is, dat het televisie-onderwijs de geboren docent veel meer dan thans tot zijn recht laat komen. Hoe dit alles ook zij, als het televisie-onderwijs algemeen ingang zou vinden, zal dit ook tot veranderingen in het studieprogramma voor de opleiding van onderwijskrachten moeten leiden.

Een ander nadeel, waarop gewezen wordt, is het verbroken contact tussen opvoeder en kind. Dit is slechts ten dele juist. Het televisie-onderwijs behoeft niet te betekenen, dat de docent niet meer in de klas komt. Integendeel, het is zelfs mogelijk dat er meer individuele zorg aan het kind, dat dit behoeft, besteed kan worden dan vroeger⁶⁾. Hiervoor kunnen vooral goede pedagogen gebruikt worden. Televisie-onderwijs opent de mogelijkheid tot meer specialisatie, hetgeen verhoging van de efficiency van het onderwijs betekent.

Wat de leerlingen en studenten betreft, deze schijnen dit onderwijs te waarderen. Het leidt zelfs hier en daar reeds tot betere resultaten, hetgeen niet verwonderlijk is als men bedenkt dat de gemiddelde televisieles naar inhoud van

betere kwaliteit kan zijn en bovendien beter kan worden voorgedragen dan de gemiddelde klasseles of het gemiddelde college.

Intussen blijven er vragen waarop ik ook geen antwoord kan geven. Een van deze is of deze onderwijstechniek voor alle vakken geschikt is. Dit zullen de verschillende experimenten moeten leren. Een nadeel dat specifiek Amerikaans is, is het verbroken contact tussen hoogleraar en student. Colleges in Amerika verschillen van die in Nederland, doordat de studenten actief zijn door het stellen van vragen, het opwerpen van problemen, waardoor een Amerikaans college veel lijkt op een discussiegroep. Televisiecolleges maken dit onmogelijk, tenzij men deze aanvult met discussiegroepen.

Het is mogelijk dat het televisie-onderwijs ook om economische redenen meer toepassing zal vinden. Dit argument geldt sterker voor de Verenigde Staten dan voor Europese landen omdat men in eerstgenoemd land dergelijke zaken meer commercieel bekijkt. Vooral de vele particuliere hoger onderwijsinstellingen zullen nauwkeurig gaan onderzoeken wat de kostenbesparingen zijn. De stijgende loonkosten kunnen echter een stimulans vormen, evenals het nog voor vele jaren te verwachten tekort aan docenten. Televisie-onderwijs voor een beperkte groep leerlingen is duur.

Het moet om economische redenen grootbedrijf zijn. Dit is een van de redenen, waarom dit onderwijs nog geen sterke uitbreiding heeft gekregen. Een andere reden zijn de hoge experimenteringskosten. Schoolbesturen, die deze leer-methode willen invoeren wachten liever om te leren van de fouten van de pioniers op dit gebied.

De vraag dringt zich vanzelf op, of televisie-onderwijs ook in ons land moet worden ingevoerd, niet alleen voor de jeugd, maar ook voor ouderen. De onderwijsautoriteiten in ons land zouden goed doen de verschillende experimenten in de Verenigde Staten nauwkeurig te volgen. Er is thans reeds zoveel ervaring en materiaal op dit gebied verzameld, dat anderen hiervan kunnen profiteren⁷⁾. Televisie-onderwijs in ruime zin beperkt zich in Amerika namelijk niet alleen tot de jeugd. In verschillende steden worden reeds programma's voor opvoeding van ouderen door bepaalde stations gratis uitgezonden. Ook de commerciële televisie heeft regelmatig programma's met opvoedkundige waarde. Persoonlijk ben ik dan ook van mening, dat de televisie in de opvoeding, zowel van jeugd als van ouderen, een onmisbaar instrument is, wiens doelmatigheid en onontbeerlijkheid zich in de loop van de jaren duidelijk zal aftekenen.

v. d. V.

Het Suezkanaal-verkeer thans

Ongeveer anderhalf jaar geleden werd het oog van de wereld gericht op het Suezkanaal. Eenieder, die de moeite nam de courant ter hand te nemen, kon toentertijd de gebeurtenissen rond dit Kanaal op de voet volgen en haarfijn weten hoeveel schepen in normale tijden wel dagelijks door deze strategische waterweg voeren. Toen de rust wat was weergekeerd hebben wij nog kunnen lezen hoe de versperringen uit het kanaal werden verwijderd en daarna verdween het kanaal vrijwel geheel uit het nieuws. Andere schokkende gebeurtenissen, zowel nationaal als internationaal, hielden en houden onze aandacht gevangen. Niettemin kan het interessant zijn te vermelden hoe het thans met de vaart door het kanaal, van welks betekenis wij destijds zozeer werden doordrongen, is gesteld. Welnu, „Petroleum Press Service” van maart jl. deelt op gezag van de — Egyptische — Suezkanaal Maatschappij o.a. mede, dat de toegestane diepgang van schepen nog iets geringer is dan vóór de calamiteiten — nl. 34 voet tegen 35 voet —, maar dat dit euvel spoedig verholpen zal zijn. Het verkeer is thans drukker dan vóór de sluiting in oktober 1956. In oktober, november en december jl. passeerden gemiddeld resp. 46,7, 47,9 — een „all time record”! — en 47,1 schepen dagelijks het kanaal, tegen 40 in december 1955 en 44,6 in het eerste halfjaar 1956. De totale verplaatste tonnage bedroeg gedurende het laatste kwartaal van 1957 36,4 mln. netto-tonnen, of 6,7 mln. meer dan in de overeenkomstige periode van 1955. Van deze toeneming der tonnage kwam 78 pCt. voor rekening van tankers.

⁶⁾ Men kan gemakkelijk uitrekenen wat de besparing aan leerkrachten is bij onafgebroken televisielessen voor bijv. 900 leerlingen. Aannemende, dat hiervoor 30 leerkrachten nodig zijn, en dat de 900 leerlingen verspreid zijn over 4 lokalen met 4 toezichthoudende assistenten, dan bespaart men, als iedere televisiedocent slechts één uur per dag doceert (de voorbereiding kost veel tijd), ruim 23 à 24 leerkrachten. Heeft men bijv. 12 leerkrachten nodig om de zwakke leerlingen bij te werken, contact te hebben met de andere leerlingen, die hulp nodig hebben enz., dan is de besparing aan leerkrachten duidelijk. Hoe groter het aantal leerlingen, hoe groter de besparing. In het gegeven voorbeeld betekenen de ongeveer 12 à 15 bespaarde leerkrachten niet uitsluitend kostenverlagingen. Daartegenover staan de kosten als afschrijving op installaties enz. en de salarissen van het bedieningspersoneel en van de toezichthouders in de klassen.

⁷⁾ Ik denk hierbij aan de bouw van nieuwe scholen, waarbij eventueel reeds rekening zou kunnen worden gehouden, niet alleen met televisie-onderwijs, maar ook met het gebruik van andere mechanische leermethoden.

Aan de hand van door het C.B.S. gepubliceerde cijfers en op basis van gegevens uit de vier over 1957 verschenen kwartaaloverzichten „De Telstrook” schetst schrijver de ontwikkeling van het levensverzekeringbedrijf in het afgelopen jaar. Het valt op dat niettegenstaande de in werking treding van de A.O.W. het bedrag aan nieuwe verzekeringen in 1957 hoger was dan in 1956; het stijgingspercentage voor 1957 bleef evenwel achter bij dat voor 1956. Het procentuele aandeel van de kapitaalverzekering in de totale produktie vertoonde een lichte daling, dat van de renteverzekering een lichte stijging. De premie-ontvangsten waren, evenals de uitkeringen, in 1957 hoger dan in 1956. Het totaal der beleggingen beliep per ultimo 1957 f. 6,35 mrd., d.i. een toename met f. 0,54 mrd. t.o.v. eind 1956. Van het totale belegde bedrag bestaat 51 pCt. uit onderhandse leningen. Het aandeel der hypotheeken nam in 1957 belangrijk toe; per einde 1957 bedroeg het 19,4 pCt. De effectenportefeuille boette daarentegen iets aan betekenis in.

Levensverzekering

in

1957

Geen jaar is er in de na-oorlogse tijd voorbijgegaan, of er kwam bij het particuliere levensverzekeringbedrijf voor een hoger bedrag aan nieuwe verzekeringen tot stand dan in de daaraan voorafgegane jaarperiode. Blijkens gegevens, afgeleid uit de vier over het afgelopen jaar verschenen kwartaaloverzichten, die onder de naam „De Telstrook” door de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen worden gepubliceerd, heeft 1957 op deze regel geen uitzondering gemaakt. Het is een feit, dat bijzondere aandacht trekt, omdat in 1957 voor het eerst in de annalen van het levensverzekeringwezen de per 1 januari 1957 volledig in werking getreden algemene ouderdomswet (A.O.W.) een „verzekeringwoordje” heeft meegesproken.

Het van kracht worden van deze wet betekende, dat voor alle ingezetenen des lands van 15-65 jaar het vooruitzicht werd geopend op een — zij het bescheiden — basisinkomen¹⁾ bij het intreden van de oude dag, waarmede naar het spraakgebruik wil het levenstijdperk van de mens na zijn 65e verjaardag wordt bedoeld. Maar bovendien bracht de invoering van de wet voor dezelfde categorie van personen een verzwarening van lasten op grond van de verplichting tot premiebetaling met zich mede. Voor deze premie²⁾ kregen degenen, die in loondienst werken, grotendeels (iets meer dan 80 pCt.) compensatie uit een loonsverhoging. Zij echter, die een vrij of zelfstandig beroep uitoefenen, bleven van een dergelijke tegemoetkoming verstoken en moeten derhalve de premie ten volle uit hun inkomen zien op te brengen.

Op het eerste gezicht lijken dit twee factoren te zijn, die voor de verdere groei van de levensverzekering een handicap kunnen vormen. Het bestaan van een wettelijke oudedagsvoorziening zou bij degenen, die daaronder vallen, de mening kunnen doen postvatten, dat het nu overbodig is

geworden zelfstandig nog iets op het gebied van de zorg voor de toekomst te doen. De extra belasting van het gezinsbudget met de A.O.W.-premie zou ertoe kunnen leiden dat, ondanks het feit dat de premie naast en behalve de bekende lijfrentepremie-af trek tot maximaal f. 3.600 per kalenderjaar, op het inkomen in mindering mag worden gebracht, toch te weinig ruimte zou overblijven voor het aanvaarden van premiebetalingen voor privé-voorzieningen. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat begin 1957 in de kringen van het levensverzekeringbedrijf de gedachten werden beheerst door de vraag, hoe het publiek zou reageren en dat men zich met name afvroeg, of als gevolg van de invoering van het wettelijk pensioen de produktieresultaten niet nadelig beïnvloed zouden worden.

In het begin van 1957 had het er alle schijn van, dat degenen, die bevreesd waren voor een inzinking, het gelijk aan hun zijde zouden krijgen. Want wanneer wij de maandelijke produktiecijfers op de voet volgen, en daarbij een vergelijking treffen met de overeenkomstige perioden uit 1956, dan blijkt, dat het er aanvankelijk naar heeft uitgezien, dat de produktie in 1957 op een lager niveau zou komen te liggen. De in de maanden januari en februari 1957 geboekte resultaten bleven bij die uit dezelfde maanden een jaar eerder ten achter. In maart evenwel trad een duidelijk herstel in, dat gedurende de rest van het jaar heeft aangehouden, met uitzondering evenwel van december. In deze maand was de toevoer van nieuwe verzekeringen minder imposant dan in de laatste maand van 1956. Een gedeeltelijke verklaring moet gezocht worden in de omstandigheid, dat de produktie in december 1956 op een bijzonder hoog peil stond. Dat was enerzijds een gevolg van de nawerking van de in het laatst van 1955 tot stand gekomen verruiming van de aftrekbare grens voor lijfrentepremiën tot f. 3.600 per jaar, waarbij in tegenstelling tot voordien, geen verschil meer wordt gemaakt tussen gehuwden en ongehuwden en evenmin het aantal kinderen nog een rol speelt. Anderzijds omdat door de militaire actie in Egypte en de dramatische gebeurtenissen in Hongarije bij het publiek in de periode oktober/november 1956 een tijdelijke terughoudendheid aan de dag trad, waardoor tal van verzekeringen, die onder normale om-

¹⁾ Op het ogenblik f. 1.524 per jaar voor gehuwden, waarvan de man ten minste 65 jaar oud is; f. 936 per jaar voor ongehuwden van 65 jaar en ouder.

²⁾ De premie is vastgesteld op 6½ pCt. per jaar over maximaal f. 6.900 inkomen; naar gelang het indexcijfer der lonen, dat bepalend is voor de hoogte der ouderdomsuitkeringen, stijgt of daalt, kan de grens van het premieplichtig inkomen hoger of lager gesteld worden.

standigheden in genoemde maanden tot stand zouden zijn gekomen nu eerst in december werden afgesloten.

TABEL 1.

Productieverloop 1956-1957

(in miljoenen guldens)

periode	1956	1957	verschil 1957 t.o.v. 1956
januari	326,5	279,5	- 47,0
februari	303,8	288,6	- 15,2
maart	291,3	324,4	+ 33,1
1e kwartaal	921,6	892,5	- 29,1
april	288,6	320,9	+ 32,3
mei	278,1	334,4	+ 56,3
juni	282,9	322,7	+ 59,8
2e kwartaal	849,6	978,0	+ 128,4
juli	280,8	320,3	+ 39,5
augustus	248,3	274,8	+ 26,5
september	264,9	329,7	+ 64,8
3e kwartaal	794,1	924,8	+ 130,7
oktober	304,8	314,1	+ 9,3
november	300,0	339,5	+ 39,5
december	550,8	485,0	- 65,8
4e kwartaal	1.155,5	1.138,6	- 16,9
jaartotaal	3.720,8	3.933,9	+ 213,1

De in bovenstaand overzicht opgenomen cijfers zijn afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek en hebben betrekking op de *binnenlandse* productie van alle levensverzekeringmaatschappijen, werkzaam in Nederland. Zij behelzen zowel de individuele, derhalve geheel voor eigen rekening afgesloten, verzekeringen als de collectieve personeelsverzekeringen. Ook de Nederlandse productie van de hier te lande werkzame buitenlandse maatschappijen is in de cijfers begrepen. Geheel parallel met de cijfers uit het verslag van de Verzekeringskamer lopen de C.B.S.-gegevens niet. De Verzekeringskamer maakt in haar verslag, dat pas in het najaar pleegt te verschijnen in twee los van elkaar staande hoofdstukken, in de eerste plaats onderscheid tussen de productie, behaald door de binnenlandse en buitenlandse maatschappijen ieder afzonderlijk, terwijl in de tweede plaats de daarin voorkomende getallen zowel de hier te lande als buiten onze grenzen tot stand gekomen verzekeringen betreffen.

Het in november jl. verschenen gedetailleerde verslag van de Verzekeringskamer over 1956 toont aan, dat in die jaarperiode door de binnenlandse maatschappijen een productie werd geboekt van f. 4.063 mln. (hier te lande en elders). De buitenlandse maatschappijen noteerden in hetzelfde jaar een productie van slechts f. 86,6 mln., zodat binnen- en buitenlandse maatschappijen tezamen tot een totale productie van bijna f. 4.150 mln. kwamen. Het „officiële” productiecijfer lag in 1956 f. 429 mln. hoger dan de door het C.B.S. — uitsluitend voor het binnenland — berekende productie van f. 3.721 mln. Dit verschil in aanmerking nemende kan het voor 1957 geldende werkelijke productiecijfer voor alle binnen- en buitenlandse maatschappijen op f. 4,4 mrd. getaxeerd worden.

Ofschoon de op basis van de C.B.S.-gegevens becijferde productie van f. 3.933,9 mln. in 1957 f. 213,1 mln. hoger is geweest dan in 1956 en daarmee een resultaat werd bereikt, hetwelk dat van alle voorgaande jaren overtreft, moet wel geconstateerd worden, dat in het tempo, waarmee de productie is toegenomen, vertraging is opgetreden. Bedroeg de procentuele toeneming in 1956 t.o.v. 1955 11,1 pCt., voor 1957 bedraagt de stijging t.o.v. 1956 slechts 5,7 pCt. Hierin is voor een deel de invloed van de A.O.W. verdisconteerd, terwijl overigens niet vergeten

mag worden, dat de veranderde economische omstandigheden, de gevolgen van de bestedingsbeperking, de politieke ontwikkelingen in de wereld, de gestegen kosten van levensonderhoud, de uitgifte van rentespaarbrieven e.d. een bonte rij van factoren vormen, die het afsluiten van verzekeringen tot op zekere hoogte in de weg hebben gestaan. Dat desondanks de productie tot recordhoogte is gestegen, bewijst, dat de zorg voor de toekomst ons volk na aan het hart ligt.

Over de drie hoofdbranches: kapitaal —, rente- en volksverzekering verdeeld blijkt de kapitaalverzekering, welke zich in de beide jaren 1955 en 1956 in opwaartse richting bewoog, in 1957 een stapje terug gegaan te zijn. Haar aandeel in de totale productie bedroeg 44,1 pCt. tegen 45,5 pCt. in 1956. Bij de beoordeling van dit verschijnsel moet in het oog worden gehouden, dat zowel in 1955 als in 1956 door de verhoging van de aftrekbare lijfrentepremie tot f. 3.600 per jaar zich bij het publiek een grote animo had afgetekend kapitaalpolissen af te sluiten met opnemings van de zgn. „fiscale lijfrenteclausule”, waarmee vooral in de kringen van zelfstandigen werd beoogd de op het gebied van de ouderdags- en gezinsverzorging bestaande achterstand in te halen. Vanzelfsprekend zijn ook in 1957 tal van dergelijke verzekeringen afgesloten, doch de stimulans, die van de verbeterde aftrekregeling na haar bekendmaking uitging, ontbrak ditmaal.

De renteverzekering boekte enige terreinwinst. Zij participeerde in de totale productie van 1957 met 49,3 pCt. tegen 48,2 pCt. in 1956. Bij de productie-opgaven van het C.B.S. is geen splitsing gemaakt tussen verzekeringen, die op individuele basis en verzekeringen, die volgens het collectieve tarief zijn tot stand gekomen. Men kan echter veilig aannemen, dat een belangrijk gedeelte van deze productie voor rekening komt van door bedrijven en ondernemingen ten behoeve van de personeelsleden en hun gezinnen in het leven geroepen en bij het levensverzekeringbedrijf ondergebrachte pensioenregelingen. Daarvoor geldt een speciaal premietarief, dat op een lager niveau ligt dan het voor individuele verzekeringen geldende. Het verslag van de Verzekeringskamer toont aan, dat eind 1956 bijna 40 pCt. van de in dat jaar tot stand gekomen renteverzekeringen op collectieve posten betrekking had. En er is geen reden om aan te nemen, dat dit percentage in 1957 lager is geweest. Eerder hoger³⁾.

De volksverzekering ten slotte laat een lichte vooruitgang zien. Haar aandeel in de totale productie steeg van 6,3 pCt. in 1956 tot 6,6 pCt. in 1957.

TABEL 2.

Productie per branche

branche	1956	1957	verschil 1957 t.o.v. 1956	1956	1957
	(in miljoenen guldens)			(in procenten van het totaal)	
kapitaalverzekering	1.692,1	1.736,5	+ 44,4	45,5	44,1
rente-verzekering (gekaptali- seerd door vermenigvuldiging met 10)	1.793,1	1.939,7	+ 146,5	48,2	49,3
volksverzekering	235,5	257,7	+ 22,2	6,3	6,6
totaal	3.720,8	3.933,9	+ 213,1	100,0	100,0

³⁾ In het per 28 februari 1958 verschenen jaarverslag van de Nationale Levensverzekering-Bank te Rotterdam, de grootste maatschappij in ons land, wordt vermeld, dat het aandeel van het individuele bedrijf in de door deze maatschappij in 1957 behaalde productie 42,68 pCt. (v.j. 49,96 pCt.) bedroeg, dat van het collectieve 57,32 pCt. (v.j. 50,04 pCt.), waaruit, zo wordt in het verslag opgemerkt, een verschuiving naar de collectieve sector valt te constateren.

Premie-ontvangsten.

Op hier te lande lopende polissen van levens- en renteverzekering ontvingen de gezamenlijke maatschappijen in 1957 ruim f. 729 mln. aan premïen en koopsommen tegen f. 716 mln. in 1956. Er werd derhalve bij het levensverzekeringbedrijf f. 13 mln. meer gespaard dan een jaar tevoren. Dit leidt tot de conclusie, dat de levensverzekering een systeem van sparen is, dat in de afgelopen jaarperiode in de gunst van het publiek is blijven staan, terwijl juist bij de spaarbanken een tegengestelde tendentie viel waar te nemen. Het is ongetwijfeld een verblijdend teken, dat juist in een tijd, waarin met het oog op de schaarste op de kapitaalmarkt op het belang van het sparen bij herhaling de nadruk is gelegd, de spaarcijfers bij het levensverzekeringbedrijf zich in opgaande lijn blijven bewegen.

Uitkeringen.

Het spreekt vanzelf, dat bij de voortschrijdende groei van de levensverzekering ook het bedrag der verrichte uitkeringen stijgende is. Aan polishouders en aan de in de verzekeringscontracten genoemde begunstigten kwam in 1957 een bedrag van f. 218,4 mln. ten goede (in het jaar daarvoor f. 199,4 mln.), hetgeen er op neerkomt, dat de kaspositie van de rechthebbenden per werkdag met gemiddeld bijna f. 695.000 versterkt werd.

TABEL 3.

Uitkeringen aan polishouders en begunstigten

uitkering	1956		1957	
	in mln. guldens	in pCt.	in mln. guldens	in pCt.
wegens overlijden	36,4	18,3	37,7	17,3
op de afloopdata	74,3	37,3	82,5	37,8
aan diverse soorten rente	88,7	44,4	98,2	44,9
totaal	199,4	100,0	218,4	100,0

Vermelding verdient nog, dat tot de polissen, die als gevolg van het overlijden van de verzekerden in 1957 tot uitkering kwamen, 4.579 contracten behoorden, die ten tijde van de opeisbaarheid der verzekerde bedragen nog geen twee jaar van kracht waren. Op die polissen werd door de maatschappijen aan premïen ontvangen f. 420.865 in ruil waarvoor de belanghebbenden een som ter waarde van f. 5.384.069 of bijna 13 x zoveel als aan premïen werd betaald, zullen ontvangen. Deze aan de praktijk ontleende cijfers bewijzen, dat risicodekking waarlijk geen overbodige luxe is. Niemand van de bijna 4.600 verzekerden zal zich bij het afsluiten gerealiseerd hebben dat zijn leven reeds binnen twee jaar nadien een einde zou nemen. Hoe op dit punt de cijfers over de afgelopen vijf jaren luiden, laat het hiernavolgende bijzonder leerzame staatje zien.

TABEL 4.

Door overlijden binnen 2 jaar vervallen polissen

jaar	aantal polissen	premie-ontvangst in guldens	uitkeringen in guldens
1953	5.640	218.965	2.723.851
1954	4.981	356.886	3.854.241
1955	4.685	262.192	3.535.273
1956	4.737	368.916	4.691.316
1957	4.579	420.865	5.384.069

Beleggingen.

Het totaal der beleggingen van het alleen in Nederland uitgeoefende bedrijf is van f. 5.811,2 mln. per 31 december

1956 tot f. 6.353,2 mln. per 31 december 1957 gestegen, waaruit blijkt, dat in één jaar tijd de beleggingen met f. 542 mln. zijn vermeerderd. Het grootste deel daarvan is belegd in onderhandse leningen, nl. bijna f. 372 mln., waardoor het aandeel van deze voornaamste beleggingspost nog verder in betekenis is toegenomen en thans met 51,05 pCt. of met iets meer dan de helft van het belegde vermogen een dominerende positie inneemt. Een belangrijk gedeelte van de op onderhandse schuldbekentenis uitgeleende bedragen heeft direct of indirect zijn weg gevonden naar de woningbouwsector (o.a. heeft f. 150 mln. betrekking op de aan de Bank voor Nederlandsche Gemeenten ten behoeve van de woningbouw begin 1957 toegezegde lening van f. 400 mln., waarvan de resterende f. 250 mln. in 1958 zal volgen).

Ook het op hypotheek uitgezette bedrag geeft in 1957 een belangrijke vooruitgang te zien. Met f. 134,1 mln. namen de hypothecaire leningen toe, welke van f. 1.100,9 mln. ult. 1956 tot f. 1.235 mln. ult. 1957 stegen en daardoor met 19,4 pCt. (v.j. 18,9 pCt.) de tweede plaats in de rangorde der beleggingen bekleden. De effectenportefeuille boette iets aan betekenis in. Tegenover een effectenbezit van rond f. 580 mln. (d.i. even onder de 10 pCt. van het totaal) ult. 1956 staat f. 558,7 mln (8,8 pCt.) eind 1957. Het in vaste eigendommen belegde bedrag vertegenwoordigde eind 1957 een waarde van f. 458,6 mln (7,2 pCt.) tegen f. 408,2 mln. (7 pCt.) eind 1956.

Per 31 december 1957 was bij het gezamenlijke levensverzekeringbedrijf voor een bedrag van bijna f. 80,9 mln. door de betrokken verzekerden bij wijze van voorschot op hun polissen van levensverzekering opgenomen tegen rond f. 74 mln. aan het einde van het jaar daarvoor. Ofschoon het in absolute cijfers uitgedrukte bedrag der polisbeleningen is gestegen, is er door de polishouders naar verhouding toch niet meer geleend dan in 1956. Zowel voor 1957 als voor 1956 bedraagt het percentage 1,3 van het beleggings-totaal.

De samenstellende bestanddelen van het belegde kapitaal alsmede de mutaties, welke zich gedurende 1957 in het beleggingspatroon hebben voltrokken, blijken uit onderstaande tabel.

TABEL 5.

Belegd kapitaal

soort belegging	Balanswaarde		stijging of daling in mln. guldens
	per 31-12-1956	per 31-12-1957	
	(in miljoenen guldens)		
vaste eigendommen	408,2	458,6	+ 50,4
hypotheken	1.100,9	1.235,0	+ 134,1
effecten	579,9	558,7	- 21,2
leningen op schuldbekentenis ..	2.872,0	3.243,6	+ 371,6
schatkistbijjetten en -promessen ..	0,3	1,2	+ 0,9
inschrijvingen Grootboek en Schuldregisters	690,6	649,8	- 40,8
polisbeleningen	73,9	80,9	+ 7,0
overige beleggingen	85,4	125,4	+ 40,0
totaal	5.811,2	6.353,2	+ 542,0

De cijfers, welke tot grondslag hebben gediend voor bovenstaande beschouwing over de gang van zaken bij het levensverzekeringbedrijf in 1957, dragen uiteraard een voorlopig karakter. Zij zijn echter voldoende representatief om, vooruitlopende op het over enige maanden te verwachten officiële cijfermateriaal, reeds nu te kunnen vaststellen, dat het jaar 1957 voor het levensverzekeringbedrijf een gunstige periode is geweest.

In het eerste gedeelte van dit artikel wordt gewezen op het bestaan van overzichten welke inzicht verschaffen in de financiële resultaten van land- en tuinbouwbedrijven in Nederland. De huidige resultatenoverzichten hebben meestal betrekking op één bedrijf, een groep van bedrijven, een landbouwgebied of groepen van landbouwgebieden, maar niet op de land- en tuinbouw van geheel Nederland. Het is daarom onjuist om uit deze overzichten meer te willen halen dan er in zit, i.c. een deel representatief te stellen voor het geheel. In het tweede gedeelte van het artikel wordt nu een methode ontwikkeld volgens welke het mogelijk is om de rentabiliteit — verhouding tussen rendement en vermogen — van de „Nationale boerderij” kwantitatief te bepalen. Voor deze berekening is van gegevens gebruik gemaakt welke door het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn gepubliceerd. De verkregen uitkomsten geven een objectief en algemeen beeld van de feitelijke toestand.

Bedrijfsuitkomsten van de „nationale boerderij”

Bedrijfsresultatenoverzichten.

„Hoe gaat het in de landbouw?” Dit is een vraag die de laatste tijd vrij dikwijls gericht wordt tot personen die op een of andere wijze bij de landbouw betrokken zijn. Het is echter verre van eenvoudig om hierop een antwoord te geven dat de algemene toestand duidelijk en objectief weergeeft. Deze moeilijkheid vloeit o.a. voort uit het feit dat in de land- en tuinbouw de grondsoorten, de bedrijfstypen en de economische omstandigheden sterk variëren.

Een micro-economische bestudering van enkele bedrijven uit een massa ongelijksoortige bedrijven leent zich moeilijk voor conclusies die op het macro-economische betrekking hebben. Men komt bij de beantwoording van de gestelde vraag zo licht in de verleiding om met behulp van de inductieve methode een gevolgtrekking te maken. Men redeneert dan als volgt: de bedrijfsresultaten van ondernemers A, B en C zijn goed geweest, dus zal het in het algemeen wel meevallen. Of de bedrijfsresultaten van D, E en F zijn slecht geweest, dus is het in de agrarische sector allerminst rooskleurig gesteld.

Op deze manier te werk gaande komt men tot een scheef getrokken conclusie, aangezien de bedrijven een heterogene massa vormen. De bedrijfsresultaten zijn afhankelijk van een groot aantal factoren, waaronder de fysieke opbrengsten van de oogst, de prijzen van de afgeleverde produkten, de omvang van de gebruikte hoeveelheden grond- en hulpstoffen, de in het productieproces aangewende arbeids-eenheden en de prijzen van de kostenfactoren. Hoewel men bij het bestuderen van bedrijfsuitkomstenstatistieken en prijsindexcijfers een veel groter gebied in het blikveld heeft, moet men toch bij het trekken van conclusies in het oog houden dat ook deze gegevens dikwijls betrekking hebben op een deel van het geheel.

Om een betrouwbaar algemeen beeld te kunnen vormen, zal men rekening moeten houden met de veelzijdigheid van de landbouw. Er is nl. een groot onderscheid tussen landbouw en tuinbouw. Verder kent men in de landbouwsector weer de veeteelt-, de akkerbouw- en de gemengde bedrijven. In elk van deze onderdelen zijn de bedrijfsresultaten weer verschillend, daar deze o.a. afhankelijk zijn van grondsoort, bedrijfsgrootte en weersomstandigheden. In de tuinbouwsector is de ongelijksoortigheid van de bedrij-

ven nog groter, t.w. bedrijven waarop de bloembollenteelt, groenteteelt, fruitteelt, zaadteelt, bloemeteelt, boom- en heesterteelt wordt uitgeoefend. Bovendien kunnen de resultaten in de glascultuur weer belangrijk afwijken van de cultuur in de open grond.

Wanneer sommigen als hun mening te kennen geven dat de landbouw in „minèurstemming” is en dat „krachtig aan de bel gerukt” moet worden ten behoeve van de landbouw dan geschiedt dit op grond van veelzijdige overwegingen en nauwkeurige berekeningen. Aan deze visie ligt onder andere ten grondslag hetgeen in de figuren 1, 2 en 3 beknopt wordt weergegeven.

Deze en andere gepubliceerde resultatenoverzichten, welke een bepaald deel van het geheel vertegenwoordigen, kunnen echter misleidend werken als er algemene conclusies aan worden verbonden, waarvan men meent dat deze betrekking hebben op de „nationale boerderij” als geheel. Dit komt doordat niet a priori vaststaat, dat deze uitkomsten representatief zijn voor de land- en tuinbouw; integraal genomen. Het bovenstaande neemt echter niet weg, dat elk resultatenoverzicht op zichzelf genomen wel representatief kan zijn voor het gebied waarvoor het is samengesteld. Een resultatenoverzicht dat met behulp van een steekproefmethode is opgebouwd is inderdaad representatief voor het betreffende gebied als aan de drie voorwaarden voor een goede steekproef is voldaan, t.w. een goed frame, een zuivere selectiemethode en een voldoende kleine spreiding in de cijfers waarom het gaat.

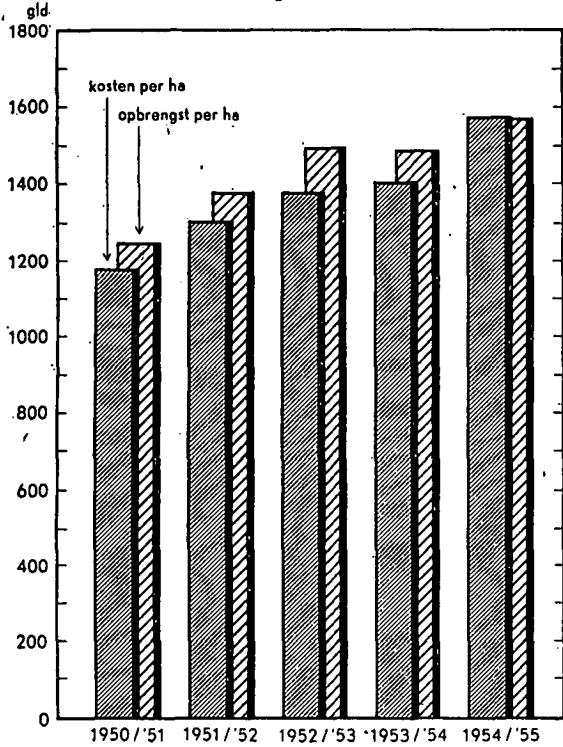
Samenvatting.

1. Bij de beantwoording van de vraag: „Hoe gaat het in de landbouw?” geven de resultaten van een beperkt aantal individuele bedrijfshuishoudingen een onvoldoende hoeveelheid materiaal voor een algemeen oordeel; de thans in omloop zijnde statistische overzichten hebben slechts betrekking op een meer of minder groot deel van de agrarische sector en omvatten niet de land- en tuinbouw in zijn geheel.

2. De micro-economische bedrijfsresultatenoverzichten zijn in de eerste plaats bestemd voor interne en externe bedrijfsvergelijkingen en lenen zich minder goed voor algemene beschouwingen.

FIGUUR 1.

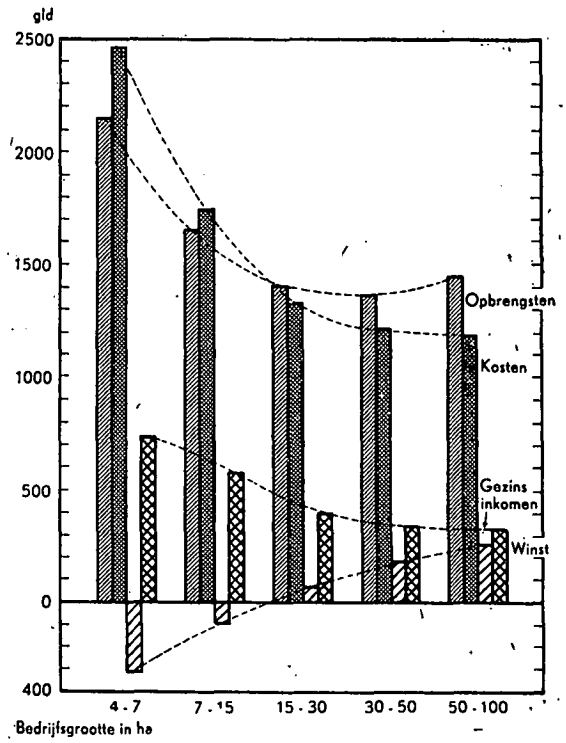
Bedrijfsresultaten van de landbouw, 1950/'51-1954/'55 (gem.voor Nederland)

Bron: C.B.S.

FIGUUR 2.

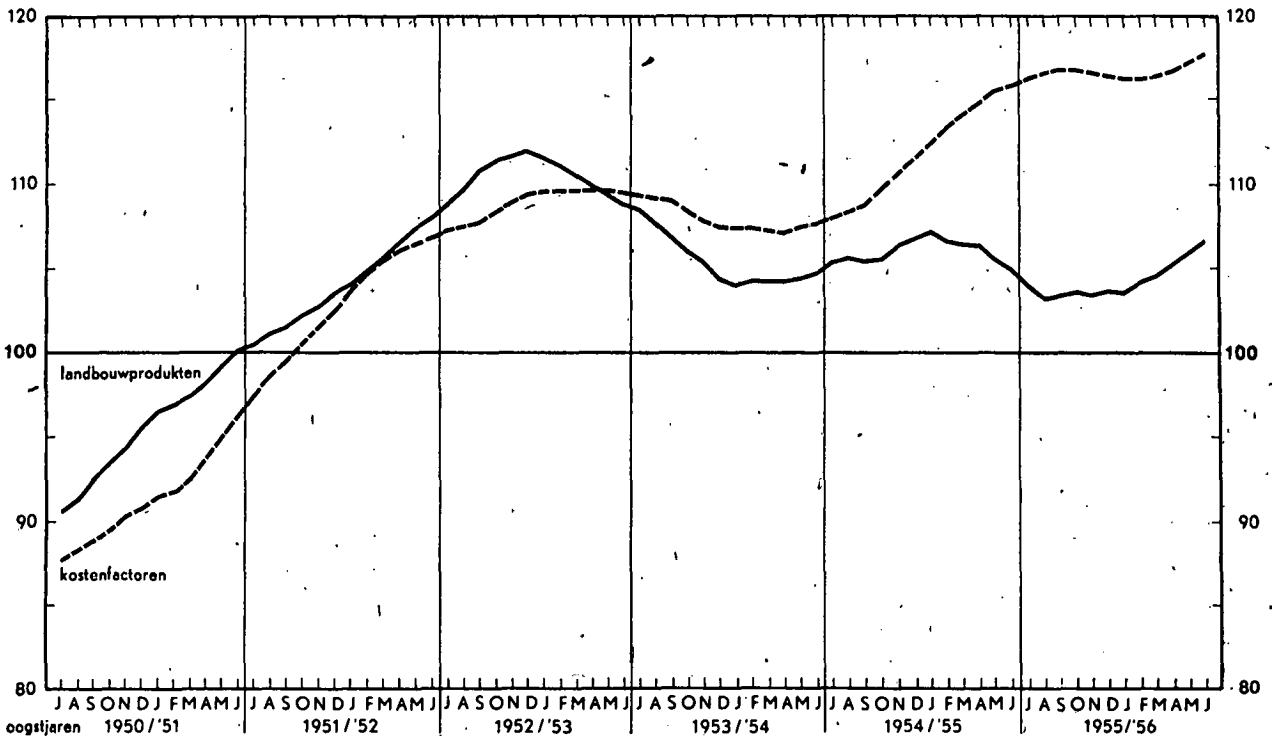
Bedrijfsresultaten per ha cultuurgrond naar grootteklasse in Nederland in het boekjaar 1954/'55

Bron: C.B.S.

FIGUUR 3.

Prijsindexcijfers van landbouwproducten en kostenfactoren, 1949/'50-1952/'53 = 100 (Voortschrijdende 12-maandsgemiddelden)

Bron: C.B.S.

3. De bedrijfsresultaten van groepen gelijksoortige bedrijven of van bedrijven in bepaalde landbouwgebieden en groepen van landbouwgebieden geven een breder inzicht, hoewel dit inzicht toch nog slechts partiël is.

Een rentabiliteitsberekening van de „nationale boerderij”.

In het voorafgaande zijn enkele opmerkingen gemaakt over de betekenis die men moet hechten aan de uitkomsten van bepaalde onderdelen van de agrarische sector. Tot voor korte tijd was dit het enige materiaal dat ter beschikking stond. Bij gebrek aan beter materiaal trachtte men toch uit deze onderdelen een totaalbeeld te verkrijgen. Hierbij rijst de vraag: „In hoeverre is het geschilderde totaalbeeld dat uit de (partiële) overzichten van bedrijfsuitkomsten wordt verkregen in overeenstemming met de werkelijkheid?”. Een antwoord op deze vraag kan worden verkregen met behulp van gegevens die in publikaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek verspreid voorkomen. Het materiaal, dat ter beschikking staat, leent zich nl. voor uiteenlopende macro-economische berekeningen.

Het is mogelijk om een berekening te maken omtrent de rentabiliteit van de „nationale boerderij”. Dit punt zal in het hierna volgende worden bezien voor de jaren 1949 tot en met 1955. Alvorens hiertoe over te gaan zij nog vermeld dat de berekening zal worden uitgevoerd voor de landbouw in het algemeen, d.w.z. inclusief de tuinbouw.

Het zijn o.a. de jaarlijkse landbouwstellingen, de oogst-ramingen, de slachtingen en de omzetten op de veilingen waaruit de omvang van de productie kan worden afgeleid. Met behulp van gegevens ontleend aan de prijzenstatistiek kan de waarde van de producten worden berekend. Hiervan moeten worden afgetrokken de interne leveringen, d.w.z. dat deel van de producten dat de „nationale boerderij” niet

verlaat (o.a. voederbieten, zaaizaad, pootgoed). Verder is uit diverse bronnen na te gaan, welke offers gebracht zijn om de producten voort te brengen. Het een en ander is beknopt weergegeven in tabel 22 op blz. 147 van de juni-afl levering in 1957 van de Maandstatistiek van de Landbouw. Er is hierbij gewerkt volgens richtlijnen, welke werden vastgesteld door de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties ¹⁾.

Voor de uit te voeren berekening zijn de volgende posten van belang: de bruto-opbrengst, de aankopen uit andere sectoren, de afschrijvingen, de indirecte belastingen minus subsidies en de betaalde lonen. In de kosten moet voor het gestelde doel ook de gewaardeerde gezinsarbeid worden opgenomen. Deze post voor de gewaardeerde gezinsarbeid is driemaal zo groot als die voor de betaalde arbeid. Dit laatste is af te leiden uit de arbeidskrachtentelling in de land- en tuinbouw in december 1953 ²⁾. Een dergelijke verhouding van 1 : 3 is ook te vinden in de „Statistiek van bedrijfsuitkomsten in de landbouw” en in de uitkomsten van de arbeidskrachtentelling die in december 1956 heeft plaats gevonden.

In de kosten (zie tabel 1) is geen vergoeding voor de typische ondernemersfunctie opgenomen; alleen de (handen)arbeid van de ondernemer is beloond. Bovendien is er in de kosten geen rente (betaald of berekend) opgenomen voor het geïnvesteerde vermogen in grond, gebouwen, vee-stapel, dode inventaris en veldinventaris.

In tabel 2 zijn in beknopte vorm de voornaamste posten opgenomen, t.w. de bruto-opbrengst, de totale kosten en de netto-opbrengst.

¹⁾ Deze richtlijnen zijn neergelegd in „A Handbook of Definitions and Methods”. Het handboek is samengesteld door de ECE/FAO Agriculture Division te Genève.

²⁾ Zie „Statistiek van de land- en tuinbouw” 1954, blz. 82.

TABEL 1. *Kostenoverzicht van de „nationale boerderij”*

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
			(in mln. gld.)				
Aankopen uit andere sectoren	952	1.144	1.305	1.426	1.484	1.602	1.675
Afschrijvingen	120	129	153	172	171	173	175
Indirecte belasting minus subsidies	69	72	87	86	85	64	40
Betaalde lonen (incl. $\frac{1}{2}$ werk door derden)	412	443	483	508	515	544	580
Gewaardeerde gezinsarbeid (incl. bedrijfshoofd)	1.236	1.329	1.449	1.524	1.545	1.632	1.740
Totaal kosten (excl. ondernemersbeloning)	2.789	3.117	3.477	3.716	3.800	4.015	4.210

TABEL 2. *Resultatenoverzicht van de „nationale boerderij”*

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
			(in mln. gld.)				
Geval I met 0 pCt. onderne-mersbe-loning	Bruto opbrengst	3.085	3.545	3.888	4.231	4.056	4.678
	Totale kosten (excl. ondernemersbeloning)	2.789	3.117	3.477	3.716	3.800	4.210
	Netto opbrengst (incl. ondernemersbeloning)	296	428	411	515	256	380
	Gekapitaliseerd tegen 4 pCt.	7.400	10.700	10.300	12.900	6.400	9.500
Geval II met 10 pCt. onderne-mersbe-loning	Netto opbrengst (incl. ondernemersbeloning)	296	428	411	515	256	380
	Ondernemersloon 10 pCt. van betaald en gewaar-deerd loon	165	177	193	203	206	218
	Netto opbrengst (excl. een ondernemersbeloning)	131	251	218	312	50	162
	Gekapitaliseerd tegen 4 pCt.	3.300	6.300	5.500	7.800	1.250	4.050
Geval III met 20 pCt. onderne-mersbe-loning	Netto opbrengst (incl. ondernemersbeloning)	296	428	411	515	256	380
	Ondernemersloon 20 pCt. van betaald en gewaar-deerd loon	330	354	386	406	412	436
	Netto opbrengst (excl. een ondernemersbeloning)	- 34	74	25	109	- 156	- 56
	Gekapitaliseerd tegen 4 pCt.		1.850	625	2.725		
Geval IV met 30 pCt. onderne-mersbe-loning	Netto opbrengst (incl. ondernemersbeloning)	296	428	411	515	256	380
	Ondernemersloon 30 pCt. van betaald en gewaar-deerd loon	495	531	579	609	618	654
	Netto opbrengst (excl. een ondernemersbeloning)	- 199	- 103	- 168	- 94	- 362	- 274

Toelichting op tabel 2:

In de totale kosten zijn de betaalde en berekende lonen opgenomen. Om de gedachten goed te kunnen bepalen, wordt verondersteld dat de arbeid voldoende is beloond (overeenkomend met de produktieve bijdrage), zowel van het vreemde personeel als van de gezinsleden inclusief het bedrijfshoofd. Van de overige produktiefactoren, t.w. de grond, het kapitaal (concreet) en de ondernemer, wordt de beloning hieronder aan een beschouwing onderworpen.

Als we letten op de vele cultuurtechnische verbeteringen die de grond tegenwoordig ondergaat, is er geen enkel bezwaar tegen om de grond als een kapitaalgoed te beschouwen. Dit houdt in dat het gehele produktie-apparaat als een collectiviteit van kapitaalgoederen gezien moet worden, zodat de grond en het kapitaal (concreet) tot één post worden samengevoegd.

In de netto-opbrengst is nog aanwezig de interest van de kapitaalgoederen (eventueel de „rent”) en een positieve of negatieve ondernemersbeloning. Wanneer we de ondernemersbeloning gelijk nul stellen dan is de netto-opbrengst op te vatten als de beloning voor de produktieve bijdrage van de collectiviteit van de kapitaalgoederen. Als deze netto-opbrengst gekapitaliseerd wordt tegen 4 pCt. dan stelt het gevonden bedrag de vermogenswaarde voor van de „nationale boerderij”, bezien vanuit de bedrijfseconomische gezichtshoek.

Indien de ondernemersbeloning positief zou zijn is er in de te kapitaliseren netto-opbrengst een gedeelte dat er niet in hoort en in het geval dat de ondernemersbeloning negatief zou zijn ontbreekt er een gedeelte aan de te kapitaliseren netto-opbrengst. In tabel 2 zijn daarom vier gevallen gegeven, waarbij resp. 0 pCt., 10 pCt., 20 pCt. en 30 pCt. van het loonbedrag als ondernemersbeloning in de kosten is opgenomen. Vermoedelijk is het geval van 0 pCt. ondernemersbeloning het meest met de werkelijkheid in overeenstemming. Uit het overzicht blijkt duidelijk dat een stijgende beloning voor de ondernemer de beloning voor grond en kapitaalgoederen doet afnemen.

Wanneer men de door kapitalisatie verkregen vermogenswaarden van de laatste zes jaren nader beziet, dan valt direct op dat deze lager zijn dan de directe opbrengstwaarde (= verkoopwaarde). De omvang van het in de land- en tuinbouw geïnvesteerde vermogen was per 1 mei 1954 in totaal 14,1 miljard gulden blijkens een onderzoek naar de investeringen³⁾. De bedrijfseconomische waarde is dus geringer dan de directe opbrengstwaarde; dit houdt dus ook in dat de rentabiliteit van het geïnvesteerde vermogen minder dan 4 pCt. is. Dit behoeft ons niet te verwonderen, want dit komt geheel overeen met de werkelijke toestand.

De arbeiders, de gezinsleden en het bedrijfshoofd zijn volgens de gebruikelijke normen beloond en er is gekapitaliseerd tegen een rentevoet van 4 pCt. Indien de bedrijfseconomische waarde hoger zou zijn dan de verkoopwaarde dan houdt dit in dat het geïnvesteerde vermogen een rendement geeft van meer dan 4 pCt. Als dit feit zich zou voordoen dan zou de agrarische sector minder reden tot klagen hebben en behoefde men niet in „mineurstemming” „krachtig aan de bel te rukken”, zoals in het voorgaande is gememoreerd.

Samenvatting.

1. In de macro-economische berekeningen (produktie, kosten, investeringen), die met behulp van door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde gegevens werden uitgevoerd, zijn alle land- en tuinbouwbedrijven opgenomen.

2. De berekeningen, die op deze brede basis berusten geven een objectief en algemeen beeld van de feitelijke toestand.

3. De verkregen uitkomsten zijn in overeenstemming met hetgeen is geconstateerd in bepaalde onderdelen van de agrarische sector.

Badhoevedorp.

Drs. H. KIEFT.

³⁾ Zie: „Statistisch bulletin” van het C.B.S. van 7 maart 1957, jaargang 1957 no. 18.

AANTEKENING

Brood en tentoonstellingen

„Mag men aannemen, zoals het zo dikwijls wordt voorgesteld, dat de toeloop van buitenlandse bezoekers op de Wereldtentoonstelling de schaarste zal veroorzaken aan verschillende produkten en meer in het bijzonder aan sommige voedingsmiddelen, waarvan de prijs dienvolgens in België zou kunnen oplopen?” Ziehier een vraagstuk, dat de Wereldtentoonstelling te Brussel heeft opgeworpen. Uit het feit, dat het „Maandschrift van de algemene directie voor studiën en documentatie”, een uitgave van het Belgische Ministerie van Economische Zaken, aan de beantwoording van deze vraag een artikelje wijdt, mag men wel afleiden dat het in de aanhef geformuleerde probleem in België leeft.

Gelukkig is het artikel voor degenen, die zich zorgen maken, zeer geruststellend. In de eerste plaats zal de toename van de vraag naar voedingsmiddelen niet zodanig zijn, dat alleen op grond daarvan marktontwrichting moet

worden gevreesd. Neemt men, aldus betoogt genoemd blad, aan, dat in 1958 4 mln. buitenlanders naar België komen en gemiddeld twee dagen blijven, dan impliceert dit 8 mln. verbruiksdagen of ongeveer $\frac{1}{4}$ pCt. van het jaarlijks verbruik der Belgische bevolking. In 1957 bedroeg het aantal overnachtingen van vreemdelingen 3,5 à 4 mln.; de additionele verbruiksdagen ad rond 5 mln., die moeten worden verdeeld over de tijd, dat de Wereldtentoonstelling is geopend, vertegenwoordigen minder dan $\frac{1}{3}$ pCt., van het aantal verbruiksdagen ten behoeve van ingezetenen”.

Er zouden zich alleen moeilijkheden kunnen voordoen, indien de voorziening van de belangrijkste voedingsmiddelen te kort zou schieten. Genoemd blad gaat voor vier voedingsmiddelen, nl. brood, aardappelen, vlees en boter, na hoe de situatie zich thans laat aanzien. De tarwepositie in België is zodanig, dat zich geen voorzienings- maar wel afzetmoeilijkheden voordoen: het broodverbruik vertoont

sedert enige jaren een neiging tot dalen, terwijl de produktie van binnenlandse tarwe aanmerkelijk is gestegen en zelfs ten opzichte van 1939 is verdubbeld. Ook aardappelen zullen vermoedelijk geen „bottle-neck” vormen: de oogst van 1957 was aanzienlijk en het verbruik daalt de laatste jaren. Alleen in het tweede kwartaal 1958 zouden zich moeilijkheden kunnen voordoen doordat de houdbaarheid van minder vroege aardappelen te wensen overlaat. Er zijn echter regelingen getroffen om zo nodig aardappelen te importeren.

Verwacht wordt, dat de vraag naar vlees zich vooral zal richten op biefstuk, coteletten en ham. Een kritieke periode zou zich kunnen voordoen gedurende de eerste maanden van de tentoonstelling; dan bevindt het vee zich nl. nog in de weide. Daar echter de grote toeloop van bezoekers in de vakantiemaanden mag worden verwacht, is de kans op spanningen gering. Overigens zijn maatregelen genomen om een eventuele schaarste aan bepaalde vleessoorten te voorkomen. Bovendien is het een onder deze omstandigheden geruststellende gedachte, dat de toestand op de vleesmarkt over het algemeen gekenmerkt zal worden door overproduktie en door de noodzaak afzet in het buitenland te vinden. Ook wat de botervoorziening betreft is er weinig reden tot bezorgdheid: het verbruik daalt sedert enkele jaren en de produktie geeft een stijging te zien. Op 1 januari waren er 22.000 melkkoeien meer dan vorig jaar om deze tijd, hetgeen overeenkomt met een extra-produktie van 3.000 ton boter per jaar of 3 pCt. van het verbruik in 1957.

Aan de vooravond van de opening der Wereldtentoonstelling kan aldus worden vastgesteld, dat deze manifestatie — afgezien wellicht van tijdelijke en plaatselijke moeilijkheden — niet tot spanningen op de Belgische landbouwmarkten aanleiding zal geven. Voor die lieden, die zich, alvorens te besluiten de tentoonstelling te bezoeken, het hoofd breken over de vraag of zij in België tegen redelijke prijs wel voldoende te eten zullen krijgen — voor ons, Nederlanders, die immers overal hun brood mee naar toe nemen speelt dit probleem misschien niet zo zeer — moet deze conclusie toch wel een ware opluchting betekenen. Bovendien weten zij, dat België, mocht er onverhoopt met de voedselvoorziening iets scheef gaan, altijd voedingsmiddelen kan importeren. Uit Nederland bij voorbeeld!

GELD- EN KAPITAALMARKT

De geldmarkt.

Sedert de discontoverlaging die 24 januari jl. in Nederland plaatsvond is het rentepeil voor driemaands schatkistpapier gedaald van $4\frac{1}{2}$ tot 3 pCt. Om een aanpassing aan deze daling op de open markt te verkrijgen, heeft De Nederlandsche Bank haar tarieven met ingang van 25 maart 1958 opnieuw met $\frac{1}{2}$ pCt. verlaagd, zodat het wissel-disconto thans 4 pCt. bedraagt. Het begrip „aanpassing” moet men in deze overigens met een korreltje zout nemen, want met ingang van dezelfde datum werd het callgeldtarief met $\frac{1}{4}$ pCt. tot $2\frac{1}{2}$ pCt. verlaagd.

De maximumrente die de lagere overheid voor kasgeldleningen mag betalen onderging eveneens een daling, daar deze tegenwoordig aan het promessendisconto

($4\frac{1}{2}$ pCt.) gelijk is gesteld. In tegenstelling tot de rentegamma-voorwaarden voor de langlopende leningen werken die voor de kasgeldleningen echter niet prohibitief, daar in feite door de grote gemeenten thans ca. 4 en door de kleinere $4\frac{1}{4}$ pCt. wordt betaald.

De discontoverlaging heeft geen verandering aangebracht in de politiek van De Nederlandsche Bank om de geldmarkt af te romen: zij heeft in de verslagweek de mogelijkheid geopend om tot nader order driemaands schatkistpapier op een discontobasis van 3 pCt. bij haar af te nemen. Hiermee wordt voorlopig dus een bodem onder de geldmarktarieven gelegd.

Deze openmarkt-politiek was slechts één van de factoren die in de loop van de verslagweek tot een zodanige verkrapting van de geldmarkt heeft geleid, dat het callgeldtarief vrijdag jl. weer met $\frac{1}{4}$ pCt. werd verhoogd. Andere factoren die hierbij een rol hebben gespeeld zijn de verhoging van het kaspercentage, die vorige week reeds ter sprake kwam en die meebrengt dat de banken ca. f. 50 mln. aan additionele middelen bij de Centrale Bank geblokkeerd zien, alsmede de stijging van de bankbiljetten-circulatie in verband met de maandultimo en de naderende paasdagen. Ten slotte zou het feit dat de guldensnoteringen voor vreemde valuta's in de verslagweek een stijgende richting hebben ingeslagen erop kunnen wijzen dat het deze week met de deviezenaanwas van de laatste maanden niet meer zo vlot is gegaan, zodat er in dit opzicht op de geldmarkt dan geen verruiming meer zou hebben plaats gevonden.

Tegelijk met de aankondiging dat De Nederlandsche Bank de inschrijving op driemaandspapier openstelde, werd bekend gemaakt dat er op 9 april a.s. door de Agent van het Ministerie van Financiën 6-, 9- en 12-maandspromessen zullen worden aangeboden. Deze bekendmaking op een ongebruikelijk vroeg tijdstip diende misschien om de banken ertoe te brengen voor dit papier met een langere looptijd — hetwelk bij de laatste tender het meest populair is gebleken — enig liquiditeitskruit droog te houden.

De kapitaalmarkt.

De koersen op de Amsterdamse beurs hebben goed stand weten te houden, ondanks de — zij het beperkte — daling van het koerspeil in Amerika.

Twee van onze internationale concerns deden gedurende de verslagperiode van zich spreken. A.K.U. kondigde een verlaging van het dividend aan. Philips handhaafde het dividend, maar de koers van het „televiesiefonds” daalde zelfs een weinig, ondanks het op zich zelf zeer gunstige jaarresultaat: de omzet heeft de f. 3 mrd. gepasseerd, de netto-winst na belasting vertoont een stijging van 18 pCt. Uit het jaarverslag van Philips spreekt echter een zekere mate van „structuurpessimisme”, in dier voege dat de directie het in twijfel trekt of onze volkshuishouding wel in staat zal zijn voldoende te sparen om de voor ons land noodzakelijk geachte investeringen te financieren. Tegen deze achtergrond moet ook het streven worden gezien om voor de Philips-aandelen notering aan buitenlandse beurzen te verkrijgen. De huidige conjuncturele situatie komt o.a. naar voren in de — in verhouding tot de omzetten — gedaalde voorraden, terwijl voor investeringen een kleiner bedrag is uitgetrokken.

In de verslagweek vierde het beleggingsfonds „Robeco” zijn 25e verjaardag. Tijdens zijn bestaan is het geplaatste kapitaal bijna 80 keer, de netto-waarde van de bezittingen

ruim 200 keer zo groot geworden. Wat betreffende de gedurende 1957 gevoerde beleggingspolitiek wel in het bijzonder opvalt is dat de maatschappij aan het eind van dat jaar bijna 15 pCt. van de haar ter beschikking staande middelen in contanten aanhield. Deze liquiditeitsvoorkeur, uit hoofde van het voorzorgs- en/of het „speculatie“-motief, is ook bij andere beleggingsfondsen die hun verslag over het afgelopen jaar hebben gepubliceerd te constateren.

Op wat men wel met een merkwaardig woord de „beleggingsmarkt“ noemt (de obligatiemarkt) zijn de koersen zich in stijgende lijn blijven bewegen, een weerspiegeling van de stijging die ook de rente op de kapitaalmarkt aan de dag legt. Van een rechtstreekse invloed van de discontoverlaging behoeft hier geen sprake te zijn. De dalende geldmarktrente kan het echter op een gegeven ogenblik voor de banken aantrekkelijk maken om in kortlopende obligaties te beleggen. Sommige hiervan kan men immers als geldmarktpapier-met-een-verlengstuk beschouwen. Per slot van rekening draagt de 1-jaar-grens die de geldmarkt van de kapitaalmarkt afbakt, een theoretisch en vrij arbitrair karakter.

De twee weken geleden tegen 99 pCt. geëmitteerde 5½ pCt. obligaties van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten doen al weer een agio van 3 pCt.

Aand. indexcijfers	A.N.P.-C.B.S. (1953 = 100)	14 mrt. 1958	21 mrt. 1958	28 mrt. 1958
Algemeen		182	181	181
Internat. concerns		258	257	257
Industrie		137	136	137
Scheepvaart		124	125	123
Banken		110	109	110
Indon. aand.		68	70	67

Aandelen

Kon. Petroleum	f. 155,30	f. 153,30	f. 153,50
Unilever	332	335	335½
Phillips	265	264¼	261¼
A.K.U.	154	153½	157
Kon. N. Hoogovens	293	288	286
Van Gelder Zn.	178	177	178
H.A.L.	133½	132½	132
Amsterd. Bank	197½	197	202¼
H.V.A.	85	88	84

Staatsfondsen

2½ pCt. N.W.S.	62%	61%	60%
3½ pCt. 1947	90	90½	92½
3¼ pCt. 1955 I	85%	86½	87½
3 pCt. Grootboek 1946	86%	87½	87¼
3 pCt. Dollarlening	90	89	90½

Diverse obligaties

3½ pCt. Gem. R'dam 1937 VI ...	89%	89½	90
3¼ pCt. Bk.v.Ned.Gem.1954II/III	83	84	83%
3½ pCt. Nederl. Spoorwegen	88	90	91½
3½ pCt. Philips 1948	91½	93%	93%
3¼ pCt. Westl. Hyp. Bank	80%	81	82%
6 pCt. Nat. Woningb.len. 1957	106½	107	107%

New York

Aandelenkoersgemiddelde			
Dow Jones Industrials	453	452	449

M. P. GANS.

STATISTIEKEN

HOOFDPOSTEN VAN DE GECOMBINEERDE BALANSEN VAN DE 35 REPRESENTATIEVE, RESP. 4 GROTE NEDERLANDSE HANDELSBANKEN ^{1) 2)} (in miljoenen guldens)

	34 banken ³⁾		4 banken		30 banken	
	dec. 1957	jan. 1958	dec. 1957	jan. 1958	dec. 1957	jan. 1958
Kas, Ned. Bank, kas-siers, giro-inst.; uitgezette daggeldleningen	480,5	458,4	296,7	271,0	183,8	187,4
Nederlands schatkistpapier	981,9	1.161,2	1.505,5	1.659,5	587,0	612,3
Nederlandse schatkistcertificaten ..	1.110,6	1.110,6				
Ander overheidspapier (incl. buitenlands schatkistpapier)	33,5	83,8	2,1	41,3	31,4	42,5
Bankiers (nostro) ⁴⁾	557,3	448,2	282,1	234,3	275,2	213,9
Debiteuren, Overheid ⁵⁾	217,7	196,8	184,9	151,7	32,8	45,1
Debiteuren, overige ⁶⁾	3.106,5	3.209,8	2.080,2	2.144,0	1.026,3	1.065,8
Deposito's en spaargelden ⁷⁾	1.721,2	1.811,7	1.041,4	1.126,0	679,8	685,7
Creditsaldi van banken ⁸⁾	452,4	475,4	264,3	275,8	188,1	199,6
Creditsaldi van cliënten ⁹⁾	3.468,5	3.494,1	2.441,6	2.482,4	1.026,9	1.011,7
Opgenomen gelden ¹⁰⁾	67,3	93,6	4,3	2,4	63,0	91,2
Balanstotaal	7.412,0	7.620,0	4.770,1	4.930,0	2.641,9	2.690,0

¹⁾ Bron: De Nederlandsche Bank N.V.

²⁾ Het aantal representatieve instellingen is, als gevolg ener per 1 januari 1958 geëffectueerde samenvoeging met één verminderd; Amsterdamsche Bank-Incassobank; Nederlandsche Handel Mij. (Ned. bedrijf); Rotterdamsche Bank en Twentsche Bank.

³⁾ Voor de 34 handelsbanken is een meer gespecificeerde opgave verschenen in de Ned. Staatscourant en zal worden opgenomen in de Maandstatistiek van het financieelwezen.

⁴⁾ Nostro-saldi bij banken in binnen- en buitenland.

⁵⁾ Kredietverlening aan Nederlandse provincies, gemeenten en waterschappen.

⁶⁾ Wissels, voorschotten tegen effecten en schatkistpapier; kredietverlening onder garantie van Nederlandse overheidslichamen; voorschotten aan kredietinstellingen; kredietverlening aan ondernemingen waarin is deelgenomen; kredietverlening aan anderen.

⁷⁾ Deposito's voor één maand of langer, spaargelden of gelieerde spaarbank.

⁸⁾ Creditsaldi van banken, loro en overige creditsaldi van banken.

⁹⁾ Creditsaldi van cliënten in guldens; creditsaldi in valuta.

¹⁰⁾ Opgenomen daggeldleningen; andere opgenomen gelden.

PRODUKTIE-INDEXCIJFERS ¹⁾ (1953 = 100) ²⁾

Omschrijving	Jaar-gemiddelden		1956			1957		
	1956	1957	okt.	nov.	dec.	okt.	nov.	dec.
Aantal arbeidsdagen in de betrokken maand ³⁾ ..	23½	23½	25	24	21½	25	23½	22
Algemene indexcijfers van de nijverheid ⁴⁾								
Algemene produktie-index	124	126	135	134	117	132	128	115
Gemiddelde dagproduktie ⁵⁾	124	126	127	131	128	124	128	123
Indexcijfers per bedrijfsklasse:								
Bouwmaterialen en aardewerk	115	122	129	112	101	130	112	108
Chemische nijverheid (excl. aardolieprodukten)	123	132	126	132	128	137	—	133
Leder- en rubbernijverheid	120	124	136	129	111	130	—	106
Mijnbouw	103	106	112	106	93	116	123	101
Metaalnijverheid	140	137	148	147	123	135	109	118
Papierindustrie	117	130	136	125	109	152	128	108
Textielnijverheid	112	112	124	116	100	116	132	103
Gas, elektriciteit en water	130	138	143	148	146	148	155	159
Voedings- en genotmiddelenindustrie	113	116	129	133	115	130	133	115

¹⁾ Bron: C.B.S.

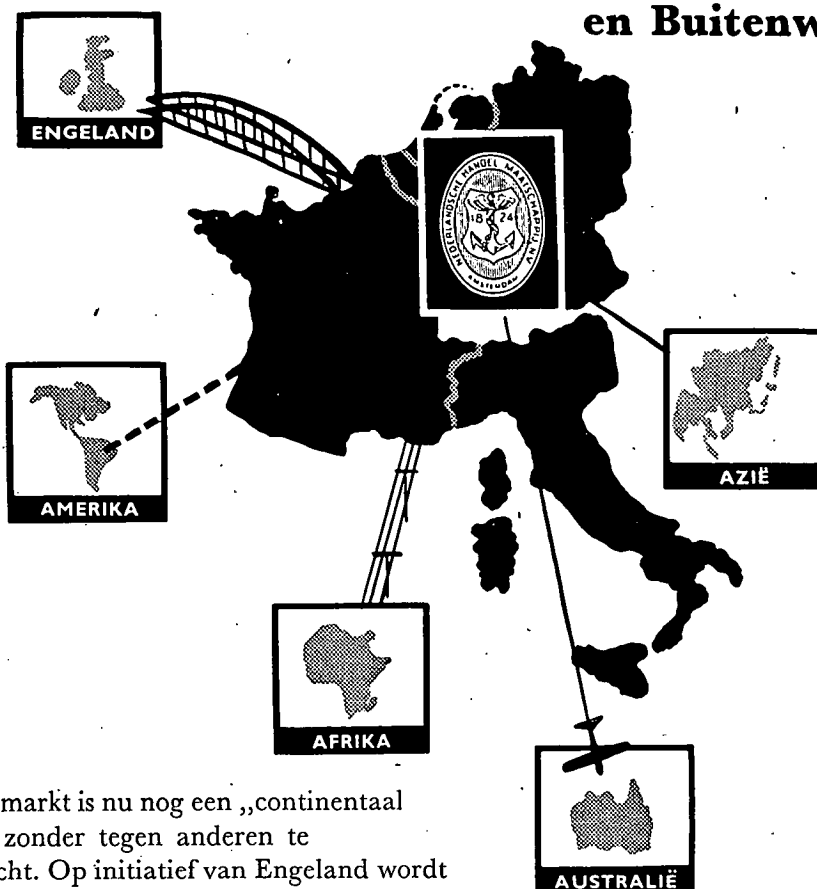
²⁾ De wegingscijfers hebben betrekking op 1949.

³⁾ Onder arbeidsdagen worden verstaan alle dagen, met uitzondering van de zondagen, Nieuwjaarsdag, 2e Paasdag, Hemelvaartsdag, 2e Pinksterdag en de beide Kerstdagen. Zaterdag zijn als halve dagen geteld.

⁴⁾ Excl. bouwrijverheid.

⁵⁾ Berekend door het algemeen indexcijfer te delen door het verhoudingsgetal van het aantal arbeidsdagen in de betrokken maand en het gemiddelde aantal arbeidsdagen van 23½ in 1949.

Het oog gericht op Euromarkt, Vrijhandelszone en Buitenwereld

De Euromarkt is nu nog een „continentaal stelsel”, zonder tegen anderen te zijn gericht. Op initiatief van Engeland wordt nagegaan in hoeverre het Europa van de zes zich zou kunnen inleven in een groter vrijhandelsgebied. Grondige wijzigingen in de goederenstroom uit, naar en binnen Europa, kunnen het gevolg zijn. Zij raken de levensbelangen van vele Nederlandse bedrijven.

Door ook deze ontwikkelingen nauwlettend te volgen kan de Nederlandsche Handel-Maatschappij haar cliënten deskundig voorlichten.

De NHM uw bank in een groeiend Europa

Nederlandsche Handel-Maatschappij, N.V.

Hoofdkantoor: Amsterdam, Vijzelstraat 32